

JOAN GIL I BARBERÀ

Naix en Catadau, (Ribera Alta).

Es Llicenciat i Doctorat en Medicina i Cirugia per la Facultat de Medicina de Valencia. Diplomat en Sanitat.

Mege Puericultor per les Escoles de Puericultura de Madrit i Valencia.

Mege Pediatra per l'Universitat de Bruseles i Madrit. Tambe per la Clinica Pediatrica War Memorial de Bruseles i pel Conveni Cultural Hispano-Belga.

Pediatra Social pel Centre Internacional de l'Infancia.

Mege Rehabilitador. Especialiste en Nutricio, Creiximent i Desenroll i tambe Especialiste en Rehabilitacio Infantil.

Es membre del Centre Internacional de l'Infancia, del U.I.P.E. (Unio Internacional de Proteccio a l'Infant) de Ginebra. Membre de les Societats Espanyola i Valenciana de Pediatria i tambe ha segut el Primer Secretari General i Fundador de U.N.I.C.E.F. en la Comunitat Valenciana.

Ha publicat diversos treballs i estudis d'investigacio relacionats en la seua professio dels que ha obtingut importants guardons com: Premi Societat Valenciana de Pediatria, Premi Sanitat Espanyola, Premi Direccio General de Sanitat. Premi Periodistic U.N.I.C.E.F., Premi "Naranja de Oro" i "Flor de Azahar" de Vilareal i Premi "Limon" en Murcia.

Publica assiduament articuls en diaris i revistes, tant de Valencia com d'ambit estatal.

Ha segut durant 12 anys President de Lo Rat Penat, ostentant actualment la distincio de President d'Honor d'eixa Centenaria Entitat Valenciana. Membre del Consistori de Mantenedors dels Jocs Florals de la Ciutat i Regne de Valencia i Academic de Numero de la Real Academia de Cultura Valenciana.

Es autor d'obres com: Puericultura para el Medio Rural, Puericultura para Padres, Educaci3n Sexual para Padres, Psicología Infantil para Padres, Gent Menuda, Costums i Tradicions i Personajes Ilustres Valencianos, relacionats en la Medicina.

TRADICIONS

Joan Gil i Barberà

C T

© JOAN GIL I BARBERÀ

Edita: LO RAT PENAT. 1995
C/. Aparisi i Guijarro, 10
46003 VALENCIA

En la col·laboració de l'Excm. Ajuntament de València. Delegació de Cultura.

Cap de la Secció de Publicacions: CONSUELO RUBIO I MARTÍNEZ

Assessorament tècnic i correcció lingüística: MARIVI FERRANDIS I OLMOS
JULI MORENO I MORENO

Il·lustracions i Portada:

I.S.B.N.: 0000000000

Dep. llegal: V-0000

Imprimix: GRÁFICAS RONDA, S.L.
MestreValls, 10
46022 VALENCIA

LA FOGUERA DE SANT ANTONI EN CANALS

Sant Antoni Abat, per als valencians de parla autoctona Sant Antoni del Porquet, i per als valencians de parla castellana "San Antón", té en tota la Comunitat Valenciana gran repercussió en les festes i també és part del costumisme de la nostra terra. Per una banda és el patró de molts pobles, i per una altra són també molts els llocs que sense ser ell el titular celebren la seua festa. Per exemple és patró d'Alcublas, Benissuera, Llombay, Alginet, Casas Bajas, Cerdà, Fontanars dels Alforins, Gavarda, Fortaleny, Pedralba, etc... Clar està, en estes localitats es celebra la festa major o patronal, però pràcticament es pot dir que Sant Antoni del Porquet, com és patró de tots els animals i considerat sant molt milacrer, se festeja en quasi tots els nostres pobles. Recordem que en les cases dels llauradors, en el pesebre o en l'estable a on "vivía" l'aca, el macho o el rosi, n'hi havia la famosa rajoleta en la figura del Sant en les seues barbes blanques, junt el porquet i per darrere un cavall acompanyat d'uns altres animalets.

Hem dit que en són molts els pobles que celebren la festivitat de Sant Antoni del Porquet o "San Antón", com ocorre en Canals, a on destaca la foguera, famosa per ser extraordinàriament gran i única. Nomenarem també els pobles a on la festa és més original; aixina tenim que en Agullent, la vespra del Sant, són els quintos els que tradicionalment organitzen la foguera en l'intervenció de la banda de música, i a tots els que acodixen se'ls ofereix vi, cacau i tramussos. Al sendema es beneixen els animals i es repartix el pa beneït.

En Albalat dels Tarongers les fogueres s'encenen per tots els carrers i es repartixen bunyols, beguda dolça per a les dones i cassalla per als homes, i el dia de la festa es fan carreres de cavalls. També en Calles, en la festa de "San Antón" es fan carreres de cavalls, a més de les fogueres; cucanyes, calderada per a menjar tots i grups de disfressos.

En Alcalá del Xuquer és costum botar la foguera en canyes que els joves es preparen, aixina com en Montroy era costum apagar i escampar les fogueres quan la flama perdia força en rames de baladre, al compàs d'alguna canço corejada pels xiquets.

En Almoines, Sant Antoni es celebra el fi de setmana més proper al dia del Sant, i el dissabte es crema la foguera en una gran festa popular en la que intervien les dolçaines i tabalet; i el diumenge després de beneir els pans, també n'hi ha caldera per a tots, cucanyes i biga del pollastre.

En Llombay és la gran festa de la població, acompanyada de Fira a la que acodix la gent de tots els pobles dels voltants, sobretot de Catadau i Alfarp. La vespra del Sant patró, per la vesprada, es fa la "baixada" de l'imatge des de l'ermita, a on practica-

ment acodix tot el poble; a continuació es fa la processó del patró de Llombay, i este fa nit en l'iglesia -per cert, val la pena visitar-la, es prou espayosa; de construcció ogival i adorns posteriors de caràcter churrigueresc, pertanyia al convent antic de dominics, el qual encara es conserva en part-, està dedicada a la Sta. Creu. Al dia següent es celebra la Missa Major i a continuació, en romeria, tornen al Sant a la seua ermita. Després es fa una novena també famosa, puix solen acudir gent dels pobles veïns que coneixen bé els goigs a Sant Antoni, que tenen com a tornada, la següent estrofa:

*Glorios y sagrado Antonio
excelente confesor,
libranos del demonio
del fuego, mal y dolor.*

En Casas Bajas, que també es festa major, dediquen a "San Antón" quatre dies de festa, començant el dia setze de giner encenent fogueres en tots els carrers, i els veïns, a més de la seua festa, ofereixen a tots els visitants vi i "picatostes". La resta de les nits es fan celebracions populars i verbenes.

En Fontanars dels Alforins la festa comença el quinze de giner en "l'arreplegà" de la llenya, fent-se l'instal·lació de la foguera el dia setze de matí. Per la nit es beneïx i se li pega foc enmig d'una gran festa a on està present tot el poble. Al dia següent es realitza la benedicció dels animals i la processó, etc...

Sols hem posat uns exemples d'esta festa tan popular i arraijada en la majoria dels nostres pobles valencians, que afortunadament va recuperant-se en llocs a on s'havia perdut. Sense dubte lo més essencial en ella es la foguera, la benedicció dels animals i el pa beneït. Al voltant d'eixa foguera es fa la festa, bé en la plaça del poble o en tots els carrers. En alguns llocs es fa "torrà" de carn i embotits, en uns altres caldera; el vi, la beguda i els dolços casolans, també estan presents. En alguns pobles es boten les fogueres. Una altra costum es la presència del famós porquet de Sant Antoni, que va de casa en casa per a alimentar-se, després es subasta i els diners servixen per a contribuir a la celebració. Esta tradició es tan popular que quan d'una persona es diu que pareix el porquet de Sant Antoni vol dir-se d'ella que es un poc "gorrona", es a dir, que li agrada anar de casa en casa sempre que n'hi ha convit.

Abans de passar a descriure la majestuosa i fenomenal foguera de Canals, es precis recordar el dia de Sant Antoni en la ciutat de Valencia. A pesar de no ser festiu hi ha un gran moviment, i val la pena acostar-se pel carrer de Sagunt, eixe dia pel matí, per a presenciar la gran i original desfilada. La festa comença en una gran foguera la vespra per la nit, al voltant de la parroquia de Sant Antoni, al final del carrer (junt al Salesians) entre una gran animació, i en la que no falten mai les famoses paradetes de porrat, tan tradicionals. El dia del Sant, pel matí, es realitza la benedicció dels animals, que aplega a proporcions més que extraordinàries, desfilant davant la tribuna instal·lada a propòsit, des del més chicotet animallet, ganado i animals domèstics fins als preciosos tirs de cavalls, que a voltes apleguen a la dotzena. Homens, dones, chi-

quets i chiquetes en gossos, gats, pardalets, tortuguetes, etc... tots en el seu animal de companyia, a vegades molt ben arreglats i adornats, constitueixen una colorida desfilada. En ocasions es fa difícil aplegar al cor de la festa per la quantitat de gent que acodix.

Canals es un gran poble que pertany a la comarca de La Costera; està situat en la Vall de Montesa, entre la serra Grossa i la Costera. Es una població que ha conseguit una gran transformació industrial a partir de l'any 1950. Durant el segle XIX la població va créixer en un cinquanta per cent, mentre que en 1900 i 1920 es varen duplicar els habitants per l'arribada de gent de les comarques colindants i l'immigració sobretot procedent d'Albacete. La vila es troba situada en la ribera esquerra del riu Canyoles i l'iglesia parroquial està dedicada a Sant Antoni Abat. El temple s'escomençà a construir en l'any 1623 i fou beneït en 1634; la preciosa frontera es de construcció posterior. La població també té una ermita dedicada al Crist de la Salut. Es pot contemplar un monument al papa Calixt III (de 1955) ja que est il·lustre valencià va naixer en el barri de la Torreta de Canals, a on la família Borja tenia un Palau; edifici del qual hui sols resta un oratori transformat en capella per al servei religiós del barri. En 1522, en la guerra de les Germanies el comte de Melito, Hurtado de Mendoza, Virrei de Valencia, va establir en Canals la seua base per atacar a l'Encobert de Xativa, cap dels agermanants. Durant les guerres carlistes el poble fou ocupat en varies ocasions per les tropes del prenent. Els habitants d'este municipi reben el nom de canalers i des de 1879, la població té com annexos els llocs de Torre de Cerdà i Aiacor.

Canals, a més de celebrar les festes de Sant Vicent Ferrer el dilluns següent al de Pasqua i a la Santa Creu de la Torreta, el primer fi de setmana de maig, també té una Fira de Setembre en actes musicals, gastronòmics (paelles), disfressos, focs artificials i actes deportius, entre uns altres festejos. Però la festa grossa, l'original, es la gran i monumental foguera que es planta en la plaça de l'iglesia per a celebrar el dia de Sant Antoni. La preparació d'esta foguera du un protocol cerimonial, s'inicia el dia set de desembre, vespra de la Puríssima, es pot dir que es l'escomençament de la "plantà", ja que es fa "l'entrà" del primer tronc en el poble, que sol ser el més llarc. Entre el dia de Cap d'Any i el treze de giner es construeix o es planta completament la foguera, la qual du en el centre un tronc de pi alt, que sol medir entre 20 a 28 metres d'altura; al voltant d'este tronc es van ordenant i situant les fustes o branques acompanyades de ramage i formant un gran con, la base del qual es d'uns 26 m. de perímetre. El conjunt de la foguera pot aplegar a pesar fins a 150 tonellades.

Esta gran pira s'encen el dia setze per la nit vespra de Sant Antoni. No es pot descriure ni expressar l'immensa impressió que dona esta gran fogata, sobretot, per al que no l'ha vista mai; es per això que val la pena acudir a Canals la vespra de Sant Antoni per a fruir d'est espectacle. Quan la gent ja es pot arribar i queden brases, es fan unes bones torrades de carn i embotit. Com es natural el dia desset es celebra la Missa Major i per la vesprada la processó.

Tambe queda festa per al dia 18, ya que es beneixen els animals i es celebren “els parells” de cavalls que en ser beneïts van a llaurar la terra de Sant Antoni. Durant uns dies es solta el famós porquet de Sant Antoni per a que siga alimentat pel veïnat i sortejar-lo després.

El Sant de les barbes blanques i el porquet també està present en els refrans i adages populars de la nostra terra, i aixina tenim esta canço que de menuts, als chiquets nos agradava molt cantar:

*Sant Antoni del porquet
als chiquets bons dinerets,
i a les chiquets bona surra
“pa” que vagen a costura.*

I com a eixemple de lo dit, estos dos refrans relacionats en l’augment de les hores del dia en la nostra llengua valenciana i també en castella:

*“A Santa Llúcia, un pas de puça.
A Nadal, un pas de pardal.
A Sant Antoni, un pas de butoni.
I a Sant Vicent de la Roda,
el dia allarga una hora.”
.....
“A San Antón a las cinco en sol”*

ELS DIES DE PASQUA

Fa ya algun temps que tots els chiquets cantaven una cançoneta els dissabtes anunciant la festa del dumenge, festa molt esperada ya que n'hi havia escola tota la semana, inclus els dissabtes de mati. La lletra d'eixa canço dia aixina:

*Dema es dumenge, el rei que te penge.
Vindra la granota, fara bona forçota.
Vindra el capellà, en la creu en la ma.
Te soterrarà a tu i al teu germa.*

Sols n'hi havia un dissabte a l'any que no es cantava esta canço, pero se'n cantava una atra que anunciava dos dumenges a la vegada:

*Dema es dumenge, dumenge de Rams.
A l'atre dumenge, la mona entre mans.*

Esta lletra nos recorda la vinguda molt esperada de la Pasqua. La Pasqua es una festa molt popular que es celebra practicament en tots els pobles de la península, pero en les terres valencianes adquirix molta importancia esta costum tradicional i folclorica-religiosa. Anem a passar a descriure tot el proces d'anar a menjar-se la mona. Debem explicar, que fa molt de temps, els nostres yayos, parlaven de la Pasqua Florida i la Pasqua "Granà", la primera sempre ha tengut mes importancia i significacio. Es celebra entre març i abril, ya que el dia principal, el dumenge de Resurreccio, a mes, coincidix en primavera, i com totes les festes costumistes de caracter religios, te orige en les antigues manifestacions gojoses del començament de la primavera d'estiu. Per a l'iglesia esta festa es la Pasqua de Resurreccio. Per una atra banda, la Pasqua "Granà" es celebra entrat ya el ple estiu, sent per als cristians la commemoracio de la vinguda de l'Esperit Sant, es dir, el dumenge de Pentecostes. Per això l'iglesia comença el cicle de Pasqua i temps de Pentecostes, que segons molts vells del poble, contenen que tambe es celebrava este dumenge de Pasqua anant a berenar. Esta Pasqua es diu popularment "Granà" perque les fruites i els grans estan madurs o a punt de madurar.

Pero, com hem dit, la pasqua important es la Florida, molt significativa per als valencians. Son tres dies de festa popular, el mateix dumenge de Resurreccio, seguit del dilluns i dimarts, encara que en la majoria dels pobles, s'inclou dins d'esta trilogia pasqüera, al dia següent, o siga el dimecres, en l'excusa de menjar-se les sobres -en alguns llocs se li diu el dia del "rosegó". Tambe en la Comunitat Valenciana es Pasqua el dia de Sant Vicent Ferrer, el dilluns següent a la semana pasqüera. Per a celebrar esta festa son essencials varies coses, entre elles les mones, les colles pas-

qüeres o rogles, el tipic berenar, els jocs, les típiques cançons de Pasqua, la corda per a botar i el cachirulo o milocha.

Classicament la mona de Pasqua es una coca adornada en un ou dur colorejat, també es posen anisets i boliues de diversos colorins. Segons la tradició i els estudiosos del costumisme, pareix ser que esta practica data d'epoca anterior a l'expulsió dels moriscs, quan estos eren arrendataris o treballaven cultivant els camps. Estes coques formaven part dels obsequis i les tornes en que solien obsequiar als amos, coques que es dien "munnas", nom que ha evolucionat i degenerat en "mona". Resulta curios la quantitat de noms que reben les mones segons les comarques. Classica i tradicionalment es diu mona a la coca que du l'ou bollit, pero també en molts llocs la mona es la coca alta, sense ou, feta de la mateixa pasta, en uns atres pobles es diu panou, pa socarrat, pero es molt popular nomenar-les com a "panque-maos", -Son famosos els "panque-maos" o mones d'Alberich-, i per la part d'Alacant es diuen tonyes. Per a confeccionar les mones es precisa una bona farina de blat que es pasta en aigua, sucre, rovell d'ou batut, i el suficient rent per a que puguen botar i fer-se altes en coure's dins lo forn; la clara de l'ou s'aprofita per a untar-les per damunt i ben batuda fins a formar merengue per a adornar-les en un bon "mulló" o coromull. Era molt important vigilar eixa mona recent pastada i posar-la en el forn en el moment adequat, per a que ixqueren ben altes i boniques, ya que les dones es jugaven la fama de bones ames de casa i ben faeneres; abans, eren habituals els comentaris pel poble, pareguts ad estos: -¡Chica!, ¿saps que a fulaneta no li han pujat les mones?. ¡Un empastre, tan sabuda que es creu!. Hem d'afegir que les mones típiques que incorporen un ou dur es fan de manera artistica i a la pasta li donen la forma d'animals com serps, cocodrils, pardalets, peixets, aci juga molt l'imaginació de la persona que les fa, encara que certes figures son tradicionals i similars en molts pobles valencians.

Abans dels dies de Pasqua Florida, els jovens, tant els chicons com les chicones, ya anaven buscant i preparant-se per a formar la colla pasquera o rogles, per anar junts a menjar-se la mona. Lo tipic era, i encara ho es, eixir fora del poble a berenar, be al camp, a la montanya, a les eres de batre blat o als sequers de pansa. Una vegada la colla formada, lo mes important era el berenar en els classics elements: la mona, llonganiça seca i lletuga, sense faltar una mesurata de sal. Si la mona no duya l'ou, es duya un ou bollit solt també colorejat, que abans s'havia bollit en corfolls de ceba per a fer-lo roig, en fulles d'ensiam per a donar-li color vert o en safrà per donar-li color groc. Era una forma de tenyir els ous de manera molt natural, de la qual cosa hui podriem dir "ous bollits ecologics"

Una vegada arribats al lloc per a menjar-se la mona, primer se jugava un temps, despres es sentava tota la colla per a berenar. Les chiques anaven molt guapes, en vestits alegres fets expressament per a la Pasqua; els chics també, pero sempre en espartenyas de careta; elles duyen el berenar en una cistella molt arreglada tapada en una bonica servilleta, ells el duyen en un saquet de berena. Berenar junts era una

gran festa, en chances, dites populars, un poc de "dotoreria", susseits, etc. ... i sempre era costum trencar l'ou dur en el front d'un atre o una atra. S'agarrava l'ou i es duya primer a un muscle, despres a l'atre per a, finalment trencar-lo en el front del qui es tenia de veï o veïna, mentres es dia: "Aci em pica, aci em cou i aci et trenque l'ou".

Despres de berenar començaven una atra volta els jocs i les cançons, jugar al rogle, als pilarets, botar la corda, etc. ... Els mes jovens i la gent menuda a empinar el cachirulo, que era l'element tipic i imprescindible d'estes dates. En alguns pobles els chicons solien dur coets "borrachos" o petardets per a esglayar a les chicones. En fer-se boqueta nit les colles pasqueres o rogles tornaven al poble cantant i botant, agarrats de la ma o del "braceo"; la vesprada havia passat molt rapida i divertida. pero les cançons típiques de Pasqua tenien tradició, eren composicions populars, fetes, no se sap quan, especialment per a celebrar els berenars i reunions pasqueres. Posarem la lletra d'algunes de les mes famoses i conegudes, començant per la famosa Tarara, que du una tornada que es repetia entre estrofa i estrofa:

Tornada: La Tarara si, la tarara no
la tarara madre que la bailo yo.
Estrofa: El dia de Pasqua
Pepito plorava
perque el cahirulo
no se li empinava.

Tornada: La Tarara si, la tarara no
la tarara madre que la bailo yo.
Estrofa: Entra la tarara
en un camp de faves
al cap de mija hora
les deixà pelades.

Tornada: La Tarara si, la tarara no
la tarara madre que la bailo yo.
Estrofa: Ella porta pirri
ella porta pirri
ella porta pirri
també porte yo.

Tornada: La Tarara si, la tarara no
la tarara madre que la bailo yo.
Estrofa: Els dies de Pasqua
Son dies de mones
¡ai! que pantorrilles
porten les chicones.

Tambe es cantava esta atra canço que era molt popular:

Estos tres dies de Pasqua
son tres dies de jugar
“pa” embolar el cachirulo
i per la nit a passejar.

Ai chumbala que es catachumbala
ai chumbala que es polisso
ai chumbala les chiques guapes
i les lleges al raco.

Ya venim de berenar
hem “juat” a pilarets
nos hem begut tot lo vi
i hem renyit en els noviets.

Ai chumbala que es catachumbala...

Estes dos estrofes següents es pot dir que son conegudes per tot el territori valencià de parla autoctona:

Els chicons d'aci
ya no pinten res
els que pinten ara
son els forasters.

Els chicons d'aci
si que pintaran
perque les chicones
a buscar-los van.

N'introduim una atra per resultar molt graciosa:

La mare que tinga fill
que siga presumidet
que es faça el conte que te
un “colaor” de cafe.

Com podem comprovar son moltes les cançons pasqüeres en llengua valenciana i per acabar no podem deixar d'incloure este eixemple:

Minyo, minyo, minyo
tremoli, tremoli, tremolero
Minyo, minyo, minyo
Minyo, minyo, minyo

tremoli, tremoli, tremolo.
Charlot, Charlot, Charlot
l'home de la risa.
Charlot, Charlot, Charlot
l'home del bigot.

Tambe posarém uns eixemples de cançons en castella molt utilitzades en les nostres festes de Pasqua. Entre les estrofes d'estes cançons apareix a mes d'un nom de chic o de chica, la paraula novio o novia, i al contrari. Pero en moltes ocasions es posava el nom de la parella, millor si estava arreglant-se la parella o si pel contrari estaven renyits o “de morros”:

*Que salga usted que le quiero ver bailar
saltar y brincar dar vueltas al aire,
por lo bien que lo baile la moza
déjala sola, sola bailando.*

*La pobre Amparito que malita está,
se va morir de pena de tanto pensar.
Si piensa con su novio (Manolo),
su novio no la quiere,
la pobre Amparito de pena se muere.*

*A Amparito le vamos a dar
chocolate con aguarrás,
y a Manolo le daremos
chocolate con veneno.*

O esta atra que tambe du “mala” intencio:

*En el mar hay un pescado
En el mar hay un pescado
que tiene la cola verde,
desengañaate Julito
que Vicenta no te quiere.*

Per a acabar, posarém una canço que mentres es cantava, es jugava al rogle. Era la preferida dels chicons, ya que en acabar de cantar-la cada chic abraçava a la chica preferida, elles dissimulaven i es feyen les desmengades, pero tambe els fea gracia i a la fi es deixaven abraçar. la lletra diu aixi:

*Este baile de la canastilla
Aquí se pone, se pone, la punta del pie.
aquí se siembra, se siembra la arena del mar.
uh ... uh ... (i la gent es soltava de les mans)*

*Este baile de la canastilla
es un baile muy disimulado,
que se pone la rodilla en tierra
y este baile se queda parado.
Que meneas, meneas las faldas,
que meneas, meneas los brazos.
Que en mi pueblo no se estila eso
que se estila un abrazo y un beso.*

Pero la celebració de la Pasqua no s'acabava en el berenar, després de fer l'entrada en el poble cantant, jugant i passejant pels carreres, venia el fet d'anar de sopar junts. Es solia anar cada nit a casa d'algú de la colla o rogle, millor si era gran i espaiosa. En el sopar tornaven les cançons i les chances. Si es podia dispondre d'una guitarra o d'un acordeó, el ball estava ben assegurat. Mes recentment aquells instruments es substituïren pels tocadiscos, i aixina solucionar certs problemes com podia ser el de trobar músics.

Pero després dels tres dies de Pasqua, es tenien que acabar les sobres o el "rosogó". En este dia es solia fer un tracte, les chiques pagaven el chocolate per a mullar la mona i els chics la beguda; pero en cada poble hi havia les seues costums. Tambe el dia de Sant Vicent Ferrer passava lo mateix, pero no es deixava fer-se la mona en tota llei.

En l'actualitat seguix la pasqua viva, en unes atres costums i habits. Solament he volgut recordar els dies de Pasqua d'uns atres temps, pero la mona i el cahirulo encara estan ahi. Era molt bonico vore a les colles pasqüeres d'abans entrar en els nostres pobles cantant i jugant després de berenar, i hui es molt alentador acostar-se a la vora del riu en el cas de la ciutat de Valencia i vore als menuts i manco menuts volar el cahirulo, costums que encara estan vives en molts pobles nostres.

EL MARGALLO

El món científic d'esta palmera, autoctona d'Europa es "Chamaerops humilis", de la família de les palmacees i, en llengua valenciana, es diu margallo. Viu en les àrees més càlides dels països riberecs del Mediterraneu i mai per damunt dels 700 metres d'altitud sobre el nivell de la mar. Es una espècie molt típica del mediterraneu occidental localitzada en les terres baixes que no necessita grans pluges i precisa temperatures hivernals suaus. En son mig natural alcança d'un a dos metres d'altura. Es tracta d'una planta que no fa tall, i des de les arrels naixen varies fulles compostes d'un peçó dur, cilíndric, ple de pues i d'un peu llarg, que en l'extremitat pren forma de palmito. Ha servit tradicionalment per a fer graneres, cistelles, bosses, costurers, capells ... artesanía que practicament que ha desaparegut.

El margallo floris en primavera i les flors, que n'hi ha de femelles i de mascles, en juntar-se el seu polen, fa un fruit ovalat, d'una pulgada en forma de datil, rogenc, correjos; amarc i aspre quan està vert, pero madur es dolç i molt melos, inclús s'apega als dits. També es diu simplement margallo a l'arrel d'esta planta, que té varies parts menjables. Este margallo sol medir quatre pulgades de llarg i es molt agradable de menjar en totes les seues parts. Per als chiquets, sempre ha segut una festa tindre un margallo per a menjar-se'l. Esta espècie de fruita exòtica ha fet presència en les fires dels nostres pobles des de setembre a març, i abans fruien d'ella grans i menuts.

Com hem dit, la fruita d'esta planta té forma de datil, en valencià se la coneix com a "datils de rabosa"; com que la planta floris en primavera, ja a mijant de l'estiu es poden collir eixos datils tan dolços i apegalosos. En els nostres pobles, sobre tot en la Ribera Alta; en els tradicionals contes contats que els nostres yayos i yayes nos contaven; hi havia dos famosos personages que eren protagonistes de diverses historietes, es tractava del rabosot i la raboseta. El rabosot significava la força, la potència, la resistència, l'energia, pero acompanyat de l'inocència junt a l'antipatia. Per una altra part, la raboseta chicoteta era la simpática, llesta, espavilada i ingeniosa. Estos dos animals sempre discutien o lluitaven per qualsevol cosa, i sempre eixia triomfant l'ingeni i llestea de la raboseta, personage simpatic i heroe dels menuts, ja que sempre guanyava davant la força i la superioritat física del rabosot. Contaven un succeït entre el rabosot i la raboseta relacionat en els datils de rabosa, succeït que anem a descriure per als que no coneixen este chicotet conte.

Era una nit molt fosca i de tronada; la raboseta anava pel camp tota banuadeta i en molta fam, quan a la llum d'un relamp veu una planta de margallo plena de datils de rabosa ben rogets i madurets. Ella pensava que li vindrien molt be per tal d'aplar la

fam, pero la nit era fosca i no veyia res, esperava la llum forta del llamp i en la seua veueta dia -rellampanya, fes com fees-, pero a poder vore els datils i agarrar-los.

Però el simpàtic animalet no s'adonava que darrere d'ella estava també el rabosot esperant l'ocasió, i al primer rellamp es tirà este fort i ràpid i es feu en els datils, quedant-se tot orgullós davant d'ella que no podia aplegar a l'altura de la gran boca del rabosot. Però la raboseta es quedà mirant-lo i li digué:

Amic rabosot ¿de quin poble eres tu?-. Esperant la contestació de l'animalot.

Yo soc d'Alaquas-. Contestà el rabosot, que en dir eixe nom obligue la boca i li caigueren els datils; ocasió que aprofità per a furta-li'ls la raboseta i pegar a fugir. El rabosot pensa en fer la mateixa operació i li preguntà.

I tu amiga raboseta, ¿d'a on eres?-. Ella contestà ràpidament i corrent.

En les dentetes ben apretadetes digué: -De Torrent- i se n'ana en els datils, guanyant una volta més al grandot rabosot, ja que en pronunciar aquell toponim no li va ser necessari despegar les dents.

Com hem dit, el margallo era sempre delícia dels chiquets d'abans, uns atres temps on no n'hi havia "chupa-chups", ni tantes llepolies que triar. El margallo nos donava de tot, i era una festa en les nits de l'hivern menjar-se'l a la vora del foc. Primer s'havia d'anar a fer-los o collir-los, però sempre s'utilisava l'expressió *anar a fer margallons*, en una bona aixadeta ben afilada. També era típic que passara pel carrer el venedor de margallons, en un prego típic que reproduïm arreplegat en la ciutat de València:

La part més bona del margallo era l'esqueix o copet, que era la seua última, després de llevar-li totes les corfes. Este copet es molt bo i tendre, es lo que en castella diuen "palmito" i la gent compra en llandetes ja preparat, i que sol usar-se per a les ensalades. Sols convida a que es prove l'autèntic margallo per a notar la gran diferència de qualitat i de gust. Baix del copet es troba la cabota, redona i més dura, que en menjar-la, nos farà recordar el sabor de la castanya.

Per a aplegar al copet i la cabota hem d'anar llevant corfa per corfa. Al principi les que es destrien les tiren al foc, però pronte escomencen a estar blanetes per la base, base que dona gust chuplar-la ja que es molt dolçeta -ad estes corfes els diem "chuplamel"- i s'havien de repartir d'una en una, segons els chiquets que estaven presents. Però baix d'alguns chuplamels estan les filloles, paraula que arreplega molt bé el diccionari de Constantí Llombart qui defineix la fillola del margallo com el fruit quan està en embrió, es tendret i molt bo de menjar, té una part blanca en forma de ploma (no molt gran), i dins conté lo que seran els futurs datils de rabosa de color groguet. Es molt blanet i molt bo de menjar, per lo que els chiquets diem que era els torrons del margallo. les filloles també s'havien de repartir, però a vegades n'eixia alguna seca, i es per això que mentre pelavem el margallo es cantava esta cançoneta:

Fillola la mola
si no ixes bona
al foc aniras.

I verdaderament al foc anava, puix el margallo té molt de desperdici i el foc era ideal per a anar cremant-lo. En acabar la cerimònia del margallo sempre demanaven que alguna persona major contara algun conte o succeït; a vegades es conseguia, però quasi sempre nos enviaven al llit ja que al sendema havíem d'anar a escola.

MOROS I CRISTIANS EN
HONOR DE LA MARE DE
DEU DE GRACIA, EN
BIAR, LA MAHOMA

La vila real de Biar pertany a la comarca de l'Alcoya, situada en la plana de Villena i assentada en els contraforts de la Serra Mariola, en la conca alta del riu Vinalopo. Biar es a mes un important nucleu de carreteres, esta comunicada en La Canyada, Banyeres, Villena i en la comarcal de Sax i Alcoy. Es un poble agricola i les seues industries deriven precisament de l'agricultura (oli, farina, torrons, dolços, etc.). En l'actualitat tambe conta en industries de mobles, joguets i textils. El poble s'alça al peu d'una montanya coronada per un castell. Dins de la poblacio trobem encara vestigis de la muralla musulmana en l'antic barri de Sant Roc, a on estava ubicada la moreria. L'iglesia parroquial està dedicada a la Mare de Deu de l'Ascencio i lluíx una frontera d'estil plateresc que es va acabar en 1.519. Molt prop del poble està situat el santuari de la Mare de Deu de Gracia, lloc molt pintoresc que val la pena visitar. No molt llunt d'este Santuari hi ha una chicoteta fabrica de ceramica artesanal molt interessant a on es pot comprar alguna peça curiosa i bonica.

D'entre tots els monuments cal destacar el seu castell, per ser molt important. Es monument nacional historic-artistic, i està situat en una montanyeta a 754 m. d'altitut. Es tracta d'una construccio de planta irregular, en doble recint amurallat i una alta i vistosa Torre de l'Homenage. Les seues muralles es conserven prou be i estan guardades en cups en els seues anguls, aixina com la gran torre en marlets. Este castell fon bastio importantissim en la defensa que els musulmans feren de la vall de Biar, per la seua estrategica situacio entre els llimits acordats per a les conquestes mampreses per Castella i Arago. La divisoria entre els intents d'expansio de les dos que va quedar fixada en el port de Biar pel *Tractat de Cazorla* (1.179), confirmant-se despres en *Almizra* (1.244), passant Villena a Castella i Biar a Arago. Mes tart Jaume I en un siti que durà sis mesos s'apoderà de Villena, donant-se per acabada aixina la conquesta del Regne de Valencia. En 1.356, Biar va resistir al siti de *Pedro I* de Castella, i en 1.370 Pere el Ceremonios declarà el castell propietat de la corona, des del qual moment no es podia ni segregat ni vendre. Durant la guerra de Successio, Biar s'inclinà pel borbo Felip V, rebujant a les tropes de l'austriac. En la guerra de l'Independencia, els biaruts defengueren el port impeding el pas de les tropes cap a la Foya de Castalla.

N'hi ha varies teories de l'orige de la ciutat de Biar, una d'elles està basada en una carta geografica de l'any 409 d.C. a on apareix un lloc en el nom de Apiarum (lloc de les abelles) que posteriorment derivaria en Biar. Emili Beüt nos donà una atra hipotesis, puix ell opinà que abans hi havia una construccio romana damunt de la qual construiren la fortalea musulmana del castell. El testimoni mes antic es del "*Tarsi al Ajbar*" de Al-Udri que cita que entre la ciutat de Murcia a Oriola hi ha una etapa, i

entre la mateixa ciutat i Biar una altra etapa. Com hem dit abans, en el *Tractat de Cazorla* apareix Biar com a lloc fronterer i fortificat, i segons Aznar, la torre de l'homenage quadrada es l'únic element atribuïble a l'època islàmica, junt amb algunes tramades del primer recint que degueren ser una tancada islàmica a on afloraven elements del mateix material de la torre.

En este castell es d'admirar la boveda de la segona planta formada per huit arcs apuntats i marcats per huit nervis, els quals emulen arrancs de falses mensules de quart de bocell. Estos arcs s'entrecreuen alternativament emmarcant en les seues claus una roseta en els centres de la volta; esta volta es de tradició almohade, del mateix estil que el castell de Villena (de la segona mitat del S.XII). En 1.245, després d'un gran siti al castell, el seu alcalde Muça-Almoravit, es rendí a Jaume I, i permet que els sarraïns poguessin permaneixen en la vila i lloc, però en 1.256 després de l'alçament de Al-Azraq, el rei Conquistador decidí expulsar als moros i repoblar el lloc en cristians.

Des d'això moment comencen a fer-se obres en el castell; insistim en que en 1.287 passà a ser vila real, en vot dins les Corts Aragoneses. En 1.293 Jaume II va manar reparar els castells de Biar i Castalla. Ya en el següent segle, en l'any 1.348, el rei Pere IV nomenà a Pere Avin per a mamprendre obres en el castell biarut. Es reforçen les muralles, s'afegien cups semicirculars en els flancs i un cup central semicircular que tapa el mig punt de la muralla, estructures estes que representen elements defensius apropiats per a l'utilització de la pólvora, són les troneres. En temps de la reina Donya Leonor (1.371) es crea una comissió per a reconèixer el castell i es fa l'alçament dels tres cups del primer recint, posteriorment es construiria el segon recint.

L'última fase es el refet de la torre que afecta a l'última planta, component-se la boveda de la tercera sala i la coberta del darrer tram de l'escala. Les dos primeres són d'influència mudeixar (finals del S.XIV i principis del S.XV). En 1.401 el rei Martí destinà 300 sous reals de València per fer reparacions en el castell de Biar. També el rei Ferran el Catòlic va concedir la gràcia a la vila de Biar per a poder exigir quatre diners per lliura sobre els contractes comercials. El castell de Biar també sonà en l'època de la guerra de Successió (Biar es posa al costat del borbo Felip V que li donà a la ciutat el títol de Molt Noble, Leal i sempre Fidelíssima). Durant l'invasió francesa, el port de Biar fou escenari d'una gran batalla a on varen morir més de mil francesos. Durant el S.XIX el castell va estar prou abandonat, i en la dècada dels anys 60 d'este segle Belles Arts va fer reformes en el castell, i a finals dels 80, la torre de l'homenage va ser consolidada. El castell de Biar es una joia del patrimoni artístic valencià, que hi ha que seguir conservant.

Les festes de Moros i Cristians en Honor a la Mare de Deu de Gràcia de Biar, es celebren durant el mes de maig, del 10 al 13; però el dia 9, més o manco a les 11 h. del matí; en la plaça de la Constitució, el capità de la Comparsa dels Templaris dispara el primer "TRO" començant en això moment l'acte de disparar d'arcabuseria. Desfilen a continuació les banderes de totes les comparses que són portades pels seus corresponents abanderats; acodix a la desfilada la Reina de les Fetes i la seua

Cort d'Honor, autoritats civils i eclesiàstiques, Junta de la Mare de Deu i presidents de les Comparses, sense faltar la Banda de la Societat Musical *Biarense*. Això mateix dia, per la vesprada, es fa la prova general de campanes i per la nit es concentren totes les Comparses en les seues bandes de música en la plaça d'Espanya. En arribar a les dotze de la nit es realitza l'albada i seguidament la desfilada, pel carrer Major, de totes les comparses (Moros Vells, Moros Tariks, Moros Nous, Blanquets, Blavets, Estudiants i *Maseros*).

El dia 10 comença la festa gran, hi ha costum de resar el "Angelus" a les 12 h. del matí des del balcó de l'Ajuntament, després s'hissen la bandera de l'Estat espanyol i la Real Senyera valenciana, tancant els actes en els corresponents himnes interpretats per totes les bandes que acodixen a l'acte. Després dels himnes cada una de les bandes interpreta un passadoble de "plaça". Per la vesprada té lloc la "Gran Entrada de Moros i Cristians", desfilada de totes les comparses en les seues bandes de música, que finalitza en la plaça de la Constitució. Després d'esta Gran Entrada, des de l'Iglesia Parroquial s'inicia la pujada al Santuari de la Mare de Deu de Gràcia, portant l'imatge que en Biar se la nomena com "La Porigosea" i que és la Verge del Roser. És acompanyada de les autoritats civils i religioses, majordoms, Junta de la Verge i esquadrers oficials de les comparses. Com és lògic, en arribar la comitiva al Santuari es fa la baixada de la Patrona que és escoltada per l'Esquadra Oficial dels Moros Vells. Al començar la baixada sona un "TRO", i és quan té lloc un gran acontentiment únic i digne de presenciar, ya que en totes les montanyes circumdants, s'encenen "Les Fogueres" que produeixen un espectacle maravillos i difícil de descriure, ya que el contrast en la foscor de la nit constitueix un fet prodigiós. A l'arribar la Mare de Deu de Gràcia a la plaça d'Espanya, s'entona el "Cant de Benvinguda", a continuació, la Patrona és portada a l'iglesia, i mentre l'imatge va pujant al seu tro es canta el "Biarense" i la "Salve Regina".

A partir del dia 11 comença la verdadera celebració de Moros i Cristians, similar a com es solen fer en la majoria de llocs a on es realitzen estes festes. Les desfilades, les guerrilles, les embaixades, del Moro al Cristia i del Cristia al Moro. En Biar hi ha un acte o una tradició original a on interve "El Ball de les Espies" en la presència de la majoria dels habitants. La concentració de la guerrilla es fa en l'*enserrillada* de Sant Nicolau (lloc a on Jaume I tenia montat el campament per a la conquesta de Biar), la guerrilla finalitza en la Plaça d'Espanya. El Ball de les Espies servix per a dur al castell, i col·locar allí l'efigie de LA MAHOMA.

LA MAHOMA és una espècie de jagant de provesso que representa a Mahoma i com és lògic va vestit d'arap, en pantaló i jupa moros. El pantaló és groc i la jupa és roja, el pit és també groc i du l'escut de la ciutat i baix en lletres grans BIAR, i en més chicotetes Villena. Al coll du una tovalleta blanca, en la cintura una faixa verda i al cap un turbant a ralles grogues i roges. La Mahoma és trasllada de la plaça d'Espanya a la plaça de la Constitució a on està el castell. Este trasllat es fa en una espècie de carrossa a on va la Mare de la Mahoma (un home vestit de dona), al qual hi ha que

demanar permís si es vol tocar a la Mahoma. Al costat de la mare de La Mahoma va un altre home que és un versador, que fa versos criticant als personatges del poble. En arribar al castell es col·loca La Mahoma en una de les seues terraces.

Per al trasllat de La Mahoma és imprescindible EL BALL DE LES ESPIES. Esta dansa la balla tot el poble, els dansants van a parelles i disfressats, molts duen indumentaria tradicional de Biar o robes velles que tenen en casa, però es poden veure tota classe de disfresses. La música de la dansa és interpretada per la banda del poble, és una espècie de Chaquera Vella de molt curta duració, de pas lliure que acaba en una salutació entre la parella; els passos són lliures i és fàcil adaptar-se a la música. Hi ha que ressaltar que la majoria de les dones s'adornen el cap en gran varietat de flors. Esta dansa del trasllat de La Mahoma simula un acte d'espies per a conèixer ve el camí i el castell, per això els dansants, per dissimular, es disfressen. Es pot dir que La Mahoma és una espècie de Cavall de Troia.

Lo que sí és ben cert, és que val la pena anar a Biar per a poder fruit d'esta festa tan popular i original. N'hi ha altres Mahomes, inclos en alguns pobles es crema o es simplement un personatge més, però per a Biar és tot un símbol de tradició i de respecte. Lo mateix ocorre en El Ball de les Espies, ja que en Peníscola hi ha una música pareguda que es diu "Lo Tururu" i en Bocairent el Ball de La Mahoma, però la gran popularitat, grandesa, color, celebració, participació i tradició sols la trobem en Biar.

Per fi aplega el dia 12, i com en tots els pobles que fan els Moros i Cristians, s'acaba la lluita guanyant els Cristians finalisant la guerrilla i l'embaixada. Es dona per acabada la festa, despedint a La Mahoma que va acompanyada per les esquadres mores en les seues respectives bandes de música que interpreten el tema de La Dansa de les Espies, fins arribar al carrer de la Torre, a on es fan carrec de La Mahoma les autoritats i els comitès de Villena.

El dia 13 de maig pel matí es celebra la Missa Major, i per la vesprada després del primer dispar o "TRO" dels Blanquets s'inicia la pujada al Santuari en totes les comparses; però a l'aplegar la Mare de Deu de Gràcia a la plaça d'Espanya s'interpreta el "Cant de Despedida". Una vegada aplega la Patrona al Santuari, queda ja en el seu altar, i la comitiva inicia el retorn en la Mare de Deu del Roser "La Porigosa". El poble l'espera en la plaça de la Constitució, efectuant-se "La tancada de les Banderes", acte que serveix per a acabar les festes de maig de Biar.

No podem concloure esta narració sense insistir una vegada més en l'originalitat de les festes de Biar, "El Ball de les Espies" és tot un contenidor, a pesar d'assistir molta gent està molt ben organitzat, en disciplina i serietat festera. La Mahoma, és respectada, és un símbol de la ciutat. En una ocasió fou cremada en Villena i han estat, els d'aquella localitat, varis anys sense entregar-la; conflicte que ja ha acabat i es continua sense problemes la tradició. Finalment, en la Baixada de la Patrona, tenim eixes fogueres que s'encenen en tota la vall montanyosa del poble; això és un espectacle únic, impressionant i apoteòsic que sols es pot viure en Biar.

ELS MAYOS

El mes de maig es el quint mes de l'any del Calendari Gregoria i Julià. Era el tercer mes de l'any de l'antic calendari roma, que reformat per Numa passà al quint mes en l'any 153 abans de J.C., conservant esta posicio en la reforma que va fer Julio Cesar. L'orige del nom, per ad alguns autors, es degut a que este mes estava dedicat als vells, als majors (majorem) en honra de senadors i patricis. Atres opinen que l'orige de maig es devia a que Roma commemorava este mes a la divinitat "Dea Maia" i el primer dia se dedicava a Flora. El deu protector d'este mes es Apaolo, representat per un home vestit en gran tunica i una cistella de flors al cap. Els romans celebraven les festes de Flora (dea relacionada en la vegetacio) els ultims dies d'abril, la qual tenia un temple dedicat en Roma, i acabaven estes festes els primers dies de maig. Dins del mon de l'art sempre es representa a Flora com a una jove alegre coronada de flors.

En tots els països europeus, des de temps molt remots, quan comença el mes de maig es celebren festes de primavera d'estiu coincidint en el gran despertar de la naturalea. Es tracta de festes populars i costumistes, que es commemoren sobre tot en l'Europa occidental. Generalment estos festejos s'inicien el primer dia del mes i el primer dissabte o dumenge. La majoria d'estes commemoracions de maig son d'orige pagà, i la majoria d'etnolecs les consideren com un cult a la supervivencia dels cultius agraris i rits magics de la fecunditat vegetal. Tambe l'ultim dia d'abril, els jovens eixien al camp i elegien un arbre bonic per a tallar-lo i adornar-lo de flors i posteriorment passejar-lo per tot lo poble el primer dia de maig. Aixina representaven l'alegria de la primavera. Est arbre el plantaven al mig de la plaça i començaven els balls i danses populars i l'interpretacio de cançons típiques. Tambe els enamorats depositaven flors o enramades a la porta de la dona amada. En moltes ocasions s'elegia una regina de la primavera i un rei (en representacio d'Apolo).

Totes estes costums romanes i llatines s'han conservat a travé de l'història; cada país i cultura ha anat adaptant-les per a commemorar estes celebracions de maig. El cristianisme, com es natural, tambe s'incorporà i incorporà estes manifestacions de primavera, i per ad això dedicà el mes de maig a la Mare de Deu, de tal manera que es titulà ad este mes com al "Mes de Maria". I no sols està este fet, sino que durant tot lo mes n'hi ha varies dates de significacio religiosa relacionades en les flors, com les Creus de Maig, el Dumenge de la Rosa i l'Ascensio, de les que mes tart parlarém. Lo mes important per a les nostres tradicions valencianes son lo que tots coneixen per cantar "Els *Mayos*", utilice la paraula castellana, ya que en tot el nostre antic Regne de Valencia, tant en zones valenciaparlant com castellaparlants es diu aixina: *Cantar els Mayos*, i coincidix que totes les cançons arreplegades son en castella. En

l'actualitat encara n'hi ha pobles que segueixen esta meravellosa tradicio de rondar a la Mare de Deu i a les chiques del poble. Esta ronda es fa l'ultim dia d'abril per la nit. Lo que no ha canviat des de les celebracions romanes es el cult a la dona, millor dit, a l'enamorada (de qualsevol chic) i per això se li rendix pleitesia durant tot este mes tant significatiu.

Com hem dit, "els *mayos*", son una celebracio de benvinguda a la primavera, i que en l'Horta de Valencia es convertiran en les tradicionals nits d'albades o en guitarrades. El mes de maig nos du les flors, i les flors son molt adequades per a oferir-les a la dona, en este cas a la dona valenciana, ya que "els *mayos*" o les nits d'albades que es canten l'ultim dia d'abril, a mes de les cançons s'ofereixen les flors a les chiques, be adornant la seua finestra, o be en forma d'enramada davant de la seua porta. Aixina el dia trenta d'abril per la vesprada els jovens se reunixen per a anar al camp i arreplegar flors silvestres: murta, tomello, plantes aromatiques, etc..., inclus algunes "furtades" per les casetes i jardins. Una vegada ben carregats no falta el sopar de germanor de tots els chics que eixiran eixa mateixa nit a rondar i cantar "els *mayos*". Despres del sopar aniran en primer lloc a la porta de l'iglesia per a dedicar la primera canço a la Mare de Deu, la dona privilegiada entre totes les dones; anant en acabant a casa de cada una de les chiques, novies o elegides per cada chic, per a cantar-los, posar-los flors en la finestra o fer-los una "enramà".

Des de fa molt de temps, aparegue la figura de la "cantadora", "cantador" i "versador", que la majoria de les vegades eren contractats pel grup d'amics per a acompanyar-los tota la nit. Per una part tot el grup cantava "els *mayos*", i per una altra els cantadors interpretaven albades, l'U, l'U i Dotze o be Valencianes o Riberenques. En arribar a la porta de la dama es feya l'enramada de flors i en el picaport es nugava un ramellet, mentres s'escomensava a cantar i tocar guitarres i dolçaines. "Els *mayos*" sempre solen escomençar fent alusio a l'ultim dia d'abril i a l'u de maig, despres les estrofes comencen a descriure cada part del cos de la chica. Com es natural, n'hi ha "*mayos*" dedicats a la Mare de Deu. Anem a posar uns exemples.

Per a plasmar una mostra de l'escomençament d'un "*mayo*" aprofitaré la lletra de l'arreplegat en Villar de Tejas:

*Ya estamos a treinta
del abril cumplido
alegraos damas,
que mayo ha venido.*

*Ya ha llegado mayo
bienvenido sea,
regando cañadas,
casando doncellas.*

Tambe posaré unes estrofes de "*mayos*" per a la Mare de Deu, en primer lloc de Real de Montroy:

*Empiezo por lo más alto
que son tus rubios cabellos,
el oro y la plata fina
no se igualan con ellos.*

*Tus ojos, Señora
son luces del alba,
que cuando los abres,
la noche se apaga.*

I ara de Titaguas, a on tenen com a patrona a la *Virgen de la Zarza*:

*Puesto de rodillas
sobre aquesta grada,
de este hermoso templo
de Dios alianza.
Virgen de la Zarza
rosa y azuzena,
clavelito hermoso
de la primavera.*

Citarem tambe uns exemples de "*mayos*" de diversos pobles que fan relacio a totes les parts del cos precios de la chica a la qual se li canta la canço. Començarem pel "*mayo*" d'Alcasser fent referencia al cap i cabells de la chica:

*Tu cabeza, niña,
es tan pequeñita,
que a mí me parece
una naranjita.*

*Tu pelo, señora,
es madeja de oro
que cuando te peñas
se pone más blondo.*

Unes estrofes de Picassent alabant els ulls i el nas:

*Tus ojitos, niña,
son luceros de alba
que cuando los abres
la noche se apaga.*

*Tu nariz pulida
es ramo de flores,
donde yo pondría
todos mis amores.*

Posarém un eixemple del “*mayo*” de Tuéjar a on s'alaba el pit, la cintura i unes atres parts:

*Tus pechos, señora,
son dos fuentes de agua,
que en ellas bebiera
si tu me dejaras.*

*Tu cintura, dama,
siempre va temblando;
¡que no se rompa
cuando vas andando!*

*Ya hemos llegado
a partes ocultas,
no digamos nada
si no nos preguntas.*

Acabarem en el “*mayo*” de Sinarcas fent referencia a les cames i peus de la dama:

*Tus piernas, señora,
son de oro macizo,
donde se sostiene
todo el edificio.*

*El pie chiquitito
y el andar menudo,
con esos pasitos
hechizas al mundo.*

No podia faltar la despedida en el “*mayos*” i posarém en primer lloc la de Fuenterrobles i despres la de Tuejar:

Fuenterrobles: *Adiós, alhelí,
adiós, azuzena,
adiós clavellina
de claveles llena.*

Tuejar: *Ya están retratadas
todas tus facciones
ahora, tu amante,
que te las adore.*

*Si quieres saber
quien te ha “echao” el mayo
ha sido tu amante
fiel enamorado.*

Per a finalisar en este menut repertori d'eixemples de Cançons de Ronda, acabarem en unes albades en llengua valenciana. Les arreplegades en la localitat de Montroy, diuen aixina:

*M'han dit que eres boniqueta
i en la cara t'ho conec,
cara de pometa roja,
raïm de moscatellet.*

*Chiquetes si voleu vindre
a l'olivar de m'“agüelo”
a dos quinzets la barcella
olivetes del cuquello.*

*Esta nit he ensomiat
que dormia en la pallaça,
les rates m'han rosegat
el faldo de la camisa.*

*En Faura: A mi em passem moltes coses,
cavallers, mireu el cas.
Si te'n passen de grosses,
que l'atra nit “pa” sopar
te varen traure garrofes.*

*En Fortaleny: Ya no canta Batistet
a l'estil de la Ribera,
perque li han furtat la veu
entre Sueca i Cullera.*

*Per a cantar les “albaes”,
com Colombo no “n'hi han”,
ni cantar-les ben cantades,
al mig del carrer mes gran.*

O per a acabar en esta mostra les d'Albuixech:

*Per a chufes Alboraya
i per a figues Canet
i per a chiques boniques
en el poble d'Albuixech.*

Una atra costum valenciana relacionada en el mes de maig es la del “Dumenge de la Rosa”. Es celebrava el primer dumenge del mes, i tradicionalment l'organisaven les associacions de “Las Hijas de María”. Era una jornada dedicada a les chiques

fadrines. Simplement es tractava d'obsequiar a totes les dones fadrines del poble un ramellet en una rosa en la missa major d'eixe primer dumenge de maig. Tota l'organització corria a carrec de les clavarieses de la Purissima, i les chiques guardaven eixa rosa que el retor beneia com a penyora de salut i de bona sort.

Tambe el dia de l'Ascensio del Senyor, que com tots recordem abans era dia de gran festa, -era u dels tres dijous que relluïen mes que el sol- la flor tenia tambe el seu protagonisme, ya que totes les chiquetes del poble acodiën a Missa Major en una font plena de flors i ben mudades, i estrenaven trage nou. La competicio estava en vore quina chiqueta duya mes bonica i arreglada, i verdaderament es podien contemplar autentiques obres d'art. La cerimonia tenia lloc a la fi de la missa quan el retor donava la bendicio en el Santissim; totes les chiquetes agenollades tiraven en oferiment les flors cap a la Custodia. La tradicio popular interpretava que este acte simbolizava l'Ascensio al cel de Jesucrist.

Finalment, una de les festes tradicionals i vives en l'antic Regne de Valencia, era les Creus de Maig. Esta festivitat te dos simbolismes; un es celebrar la festivitat religiosa de l'Invencio de la Santa Creu (3 de maig), festivitat que es commemora des de l'Emperador Constanti el Gran, al qui durant una batalla se li aparegue la Creu en lo cel en esta inscripcio "In hoc signus vinces", cregue en el mensaje i guanyà la batalla. La mare de Constanti, Santa Elena va ordenar fer escavacions en Jerusalem per tal de trobar la verdadera creu de Crist. i segons conta la tradicio la va trobar, i este acontentyiment l'Iglesia el celebra el dia de l'Invencio de la Creu.

L'atre motiu, els valencians el tenim en els nostres jardins plens de flors. En Valencia es ve celebrant des de fa segles, i va adquirir verdader interes en el segle XVI quan els Jurats de la Ciutat decidiren construir creus de pedra gotiques o de ferro per a senyalar els llimits de terme de la ciutat. En el segle XV es cobriren de templets de pedra, i el primer dia de maig s'engalanaven i cobrien de flors per a honrar a la creu en l'esplendor de la primavera. Es supon que es d'esta epoca quan ve la costum de posar les creus de terme en els pobles i pels camins, i sortosament se'n conserven moltes, i totes estes s'engalanaven el primer dia de maig. Esta tradicio es va anar introduint dins dels pobles i ciutats, creant-se la costum de lo que hui coneixem com a Creus de Maig.

El 1885, Ciril Amoros ordena derrocar les muralles de la Ciutat de Valencia, lo qual fon motiu per a que es montaren creus de flors en l'interior de la ciutat, i aixina ho feyen les associacions, comerços, coleges, institucions, etc... eren creus artesanals construïdes exclusivament per a la dita ocasio. Unes s'ubicaven en places o carrers i atres en els balcones. En l'actualitat esta festa es celebra el dia 3 de maig, degut a que en el present segle es va agarrar el primer dia de maig com a dia dels treballadors i obrers, en reivindicacions salarials i sindicals, creant-se problemes ya que en les manifestacions es destruïen la majoria d'estes creus. Es cregue mes oportu passar esta celebracio al tercer dia de maig, dia de la festivitat de la Santa Creu.

Hui en dia, esta tradicio, te una gran vitalitat, ya que en eixa data Valencia apareix plena de Creus de Maig per tots els carrers i places, gracies a l'impuls de Lo Rat

Penat i l'Ajuntament que convoquen un concurs de gran resonancia, i a la participacio d'associacions a les que hi ha que afegir el mon faller que ha entrat de ple a participar. Es una costum molt bonica, i molts pobles podrien facilment seguir l'eixemple de la capital.

Tambe existia la costum que el dia 3 de maig en els pobles es feya la bendicio del terme, en alguns llocs encara perdura. Consistia en una comitiva que eixia de l'Iglesia cap a la creu de terme, que s'ornava de flors, on el retor situant-se davant d'ella beneia tot el terme; el nort, sur, est i oest. Era un acte molt important per als pobles agricolas i per als llauradors, ya que beneir tot el terme significava pregar per tindre bones collites i per a evitar els trons, llamps i pedra. Curiosament este acte tambe es celebrava en la Ciutat de Valencia, i el dia de la Creu, eixia l'arquebisbe despres de la missa a les portes de ferro de la Seu i beneia el terme de Valencia.

Com hem vist, el mes de maig te una gran significacio per als valencians, i tots deuriem fer gran esforç per a recuperar totes les nostres tradicions, en este cas facil de conseguir, ya que en molts dels nostres pobles encara es canten "Els Mayos" i es fan enramades. Els jovens deuen animar-se per a que tornen les nostres tradicions i per a seguir conservant de ple la nostra singular personalitat.

Abans d'acabar i relacionat en el mes da maig, aprofitarém l'ocasio per a recordar alguns refranys valencians referits ad este mes, aixina tenim:

U que fa referencia a la medicina: L'aigua de maig, cura tots els costipats.

Alguns s'utilisen quan volem expressar que una cosa es molt bonica:

Florit com un maig.

Fermos com el mes de maig.

Dins del mon de l'agricultura tenim els següents:

Pluja de maig, collita segura.

Aigua de maig, a omplir el graner vaig. (Alcoy)

Aigua de maig, a segar me'n vaig. (Valencia)

Guarda pa per a maig, i tot l'any en tindras.

Tambe n'hi ha refranys que estan relacionats en les festes religioses que es celebren en este mes, per eixemple el primer i segon dies del mes estan dedicats als apostols Sant Felip i Sant Jaume el Menor, a mes el dia tres es la Santa Creu i durant el mes es celebra l'Ascensio:

Si ha entrat maig o no ha entrat, els apostols vindran dient la veritat.

Al tart i al breu, al tres de maig la Santa Creu. (Vinaros).

En passar Marquet i Creueta, ya et pots llevar la jaqueta. (Morella).

A l'Ascensio els homens es lleven la capa i les dones el gipo. (Albaida).

A l'Ascensio, cireretes a munto; a la Plana si, pero aci no. (Alt Maestrat).

A l'Ascensio, trau el palmito i amaga el mantó. (Valencia)

**PELEGRINACIO DES DE
CATI A SANT PERE DE
CASTELLFORT**

Es tracta d'una pelegrinació ancestral que recorre part de les magnífiques terres castellonenques de l'Alt Maestrat, per això, abans de passar a desenvolupar esta tradicional devoció, dedicarem un petit espai per a descriure l'itinerari i llocs importants que recorren els pelegrins.

Cati és poble de la comarca castellonenca de l'Alt Maestrat: està situat en una vall rodejada d'altres muntanyes, i conta en nombroses fonts dins del seu terme municipal. L'església, que està dedicada a la mare de Deu d'Agost (Verge de l'Assunció), és d'estil gòtic en volta de creuer, dos portes romàniques laterals, una de doble arc i l'altra senzilla. Les obres començaren en 1350, inspirant-se en la forma característica del segle XII. La seua Capella de la Comunió està decorada en frescs de 1742, i el campanar s'acabà en 1615. Es conserven diverses joies i objectes religiosos del segle XIV i XV i un retaule que s'atribuïx a Jacomart, a on estan representats Sant Llorenç i Sant Pere. En el poble es conserven diversos edificis dels segles XIV i XV, època d'esplendor dels comerciants i mercaders, dels quals destaquem la casa de Mirelles o de Sant Joan, la casa del Baró de Casa-Blnaca, l'Abadia gòtica i l'Ajuntament del segle XV.

El poble, d'origen musulmà, després de la conquesta pertanyia a Morella, passant després a la Corona, i durant el regnat de Pere el Cerimoniós el poble fou amurallat per a prevenir els atacs de Castella. A partir del segle XV, l'època d'esplendor, lluità per separar-se de Morella, cosa que va aconseguir en 1691 per Real Privilegi de Carles II. Les festes de Cati són el 26 de juliol a Sant Ana i el 16 de desembre a la Mare de Deu de l'Avellà.

L'Avellà és una muntanya i balneari en el terme de Cati, en l'Alt Maestrat, de 1030 m. d'altitud, en la capçalera del riu Cervera, a l'esquerra de la carretera de la Venta de l'Aire. El santuari és del segle XVI i està dedicat a la Mare de Deu de l'Avellà o Verge de la Misericòrdia. En 1785 es fundà la Confraria del Santuari i en 1845 s'edificà una fonda i la Casa dels Banys (d'aigües sulfuroses).

Castellfort està dins de la comarca d'Els Ports, situat damunt d'un tossal. L'església és d'estil renaixentista, edificada entre 1725-1786, la qual substituïx a una més antiga. Prop del poble es troba l'ermita de Sant Pere, situada sobre una encerrellada de 1282 m. d'altitud. És una construcció dels segles XIII i XIV, en la transició del romànic al gòtic. Esta ermita és de gran popularitat i devoció en tot la comarca i la casa de l'ermita és del segle XVI. En el seu terme també es troba el Santuari de la Mare de Deu de la Font, una imatge gòtica del segle XIV.

Ares del Mestre és un meravellós i pintoresc poble ubicat entre Cati i Castellfort. La vila es troba situada damunt d'un contrafort de la Mola d'Ares. Al peu del penya hi ha un castell a 1231 m. d'altura, de planta irregular en dos recintes i un interessant

acces d'entrada. una cova excavada creua el penyo, damunt del qual està el castell; per tant, te una posició molt estratègica, de possible origen romà. En el seu terme municipal es conserven abrics de roques pintades que són molt conegudes en l'art primitiu, i pertanyen al nomenat art rupestre llewantí, excepte algunes que entren dins de l'edat de Bronze.

La Romeria de Cati a Sant Pere de Castellfort es celebra tots els anys el primer dissabte i diumenge del mes de maig. Esta tradicional pelegrinació que es pert en el temps, te com a primer acte la "despertà", que es fa el primer dissabte de maig a les cinc del matí. Els romers recorren els carrers en campaneta i banda de música, cantant unes estrofes tradicionals convidant als veïns a que es despertin per a acudir a la pelegrinació. Parlant i dialogant en els habitants de Cati, es pot comprovar que esta "despertà" en el so de la campaneta, la música i la canço, provoca una emoció molt gran, sentint verdadera necessitat d'alçar-se del llit; inclús els vells contenen que no poden evitar les llàgrimes al no poder fer la romeria. Les estrofes que canten diuen:

*Hoy es el día de la fiesta más grande
de Roma y cabeza de la cristiandad
celebrando San Pedro y San Pablo
que la introdujeron la fe y la piedad.
Hermanos venid
hermanos llegad
a rezar el rosario
con gran anhelo
que San Pedro las llaves
tiene del cielo.*

A poc a poc, la gent va eixint de les cases incorporant-se a la comitiva, i quan la ronda passa per tots els carrers, els romers es reunixen en un local per fer un chicotet desdejuni que diuen "el mosset". Este mosset consisteix en menjar un tipus de pa fet especial per a l'ocasió denominat "llançadera". Parlant en l'ama del forn de Cati nos explica que du una part d'oli, dos d'aigua, "llevat" i matafaluga. Es curios que esta dona utilitza estes dos paraules: llevat (que es rent o en castella Levadura) i matafaluga, lo mateix que anís i llavorettes, dos paraules autèntiques valencianes; la llançadera s'acompanya de formage de Cati (molt sabros i bo), chocolate cru i aguardent o cassalla.

Després del desdejuni es dirigixen a l'església per a formar la comitiva. Esta va encapçalada per la creu alçada i la bandera de la pelegrinació, i així ixen cantant les lletanies dels sants (en llatí) i gran volteig de campanes, fins a la creu de terme. Els romers van vestits en trage gris-negre, en capa, i una espècie de barretina al cap; el retor porta una chicoteta imatge de Sant Pere que els habitants de Cati aprecien molt, ja que es antiga i es salvà en la guerra civil. En la creu de terme s'organitza definitivament la comitiva: allí estan els machos per a dur tot el menjar i les berenes, que en

esta ocasió hi havia uns quaranta, estos machos també aprofiten per a dur a algun pelegrí que es cansa o fatiga molt. Des d'este lloc comencen a caminar fins arribar a l'Avellà resant les tres parts del rosari. La creu alçada i la bandera es duen per promesa, en la condició expressa de que l'any anterior es faci la romeria a peu.

Ya en lo alt de l'Avellà s'almorsa; lo típic es menjar coca en llanda, feta en una gran llanda que crida l'atenció, i que cxoneixen pel nom de "coca mal feta" preparada a base d'ous i farina, s'acompanya també de formage, chocolate i atra mescla o companage. Després d'almorsar i en provesso, els pelegrins acodixen a l'ermita Santuari de la Mare de Deu de l'Avellà, a on es resen les lletanies de la Verge en llatí i el Regina Coeli; es diu la missa i després canten els gojos a la Verge de l'Avellà. Després es traslladen a un lloc que es diu "Llacua" per a dinar.

Quan acaben de menjar, s'organitza la comitiva per a dirigir-se directament a Castellfort i a l'ermita de Sant Pere; en esta, es canten els salms (en llatí) i els gojos de Sant Pere; mentres en l'esplanada de l'ermita es prepara l'arros típic. Preguntant a l'home que el fa o guisa, nos diu que es tracta d'un arros en fesols i la seua preparació consisteix en posar primerament els fesols a bullir i després es posa l'arros i un sofregit d'oli, alls, joliver i pebreroig fins a que es coga be. En esta ocasió, hi havia 35 Kgs. de fesols i 15 Kgs. d'arros.

Després de l'estancia en l'ermita i menjar arros, la gent passeja per Castellfort, però pronte van a dormir en el mateix poble, puix el diumenge de bon matí comença la caminata per a tornar a Cati. Els romers van en pelegrinació al Santuari de la Mare de Dedeu de la Font, fan la visita a la Verge i almorsen, per a reprendre el camí cap a Ares del Maestrat, a on els habitants del poble donen un bon recibiment i dinen. Després d'un chicotet descans, tornen al seu poble, al que solen arribar mes o manco a les 5 de la vesprada, donant gràcies per haver acabat la romeria. Esta pelegrinació de Cati a l'ermita de Sant Pere de Castellfort, a pesar del costumisme, du una carrega de religiositat i devoció, ja que fan una bona caminata pujant i baixant montanyes dins dels paisatges maravillosos de l'Alt Maestrat.

ROMERIA I TRASLLAT
DE LA MARE DE DEU
DE FONDÓ DE LES
NEUS A ASP

Es tracta d'una festa molt curiosa i original, que per a comprendre-la be n'hi ha que coneixer un poc d'història d'estos dos pobles, Asp i Fondó de les Neus (Hondón de las Nieves).

Asp es un poble alacantí que pertany a la comarca del Vinalopó Mig. Es un important nucli de comunicació, en carreteres a Novelda, Monforte del Cid, Fondó de les Neus, Crevillent, Elig i Alacant. Es de parla castellana. L'església parroquial està dedicada a la Verge del Socors, i fou construïda en l'any 1676. Asp, situada en el marge dret de la rambla Tarafa, fou reconquistada per Alfons X el Sabi. Fins al segle XVI estava formada per *Aspe Nuevo* i *Aspe Viejo*, est últim de població musulmana fins a 1609, data de l'expulsió. Fins a 1839, Fondó de les Neus formava part del seu municipi. La festa d'Asp es celebra el dia 5 d'agost (cada dos anys) a la Verge de les Neus "La Serranica".

Fondó de les Neus pertany a les Valls del Vinalopó. conta en tres nuclis de població: Fondó (cap de terme), els caserius de Camalosa i el Rebalso. L'església que es fundà en 1747, tenia com a titular a Sant Pere Apòstol; hui es la Mare de Deu de les Neus. Fondó de les Neus fou conquistada pels grecs i després pels musulmans en 1246. Va estar baix la jurisdicció d'Asp fins a 1839, quan va aconseguir l'independència constituint-se un municipi propi junt a Fondó dels Frares fins a principi d'este segle que es separà de Fondó de les Neus. Est últim poble celebra la festa patronal el 3 d'agost, però dona la curiosa casualitat, que la festa gran, sols es celebra cada dos anys.

Segons la tradició, l'imatge de la Verge de les Neus es trobà en circumstàncies prodigioses en l'església de Fondó de les Neus en l'any 1418, data en la qual este poble pertanyia a Asp. Segons tradició oral dos pelegrins feren nit en l'església de Fondó i deixaren l'imatge de la Verge, i esta Verge de les Neus fou proclamada patrona de tota la població d'Asp. Després de l'independència de Fondó de les Neus, el poble volgué quedar-se l'imatge en la seua església, i aparegué el conflicte, ja que la Mare de Deu va ser depositada en Fondó allí havia de permaneixen; era sa casa. Els habitants d'Asp aduien que, en aquell temps, Fondó de les Neus era part del seu municipi. Tanta era la polèmica, que es va fer precisa l'intervenció del bisbe d'Alacant-Oriola per a trobar la solució, i després de varis anys de discussió s'aplegà ad eixa solució en 1848, confeccionant-se un escrit, en virtut del qual els anys pairs, previa sol·licitud firmada per l'Ajuntament d'Asp i l'Ajuntament de Fondó de les Neus, Asp tenia dret d'endur-se la Verge quinze dies abans del 5 d'agost per a fer-li la festa, tornant-la en les formalitats preescrites. Es curios, que durant la guerra civil es va cremar la Verge de les Neus, i es pensà fer dos imatges, una per a cada poble i així cadascu tindria la

seua, pero es va acordar seguir la tradicio i es feu una sola image per a l'iglesia de Fondó.

Aixi, tenim dos pobles que cada dos anys commemoren la festa gran, dos pobles de parles diferents, Asp es de parla castellana i a la Verge de les Neus se la nomena com "La Serranica"; per una altra banda Fondó de les Neus, quasi llandant en terres murcianes, es de parla valenciana. La gran festa per a Asp comença en la romeria, quan puguen a Fondó a endur-se a la Verge, i sobre les cinc de la vesprada es fa l'entrega en la mateixa linea del terme municipal dels dos pobles. Per a realisar est acte, firmen els dos alcaldes i, com a testics, els dos juges de pau i els vicaris. Puguen d'Asp a Fondó en grups, coches, autocars, etc.; per a endur-se-la van tots a peu, i en un chicotet ermitori abans d'entrar a Asp, la canvien de roba i de mant per a entrar gloriosament en la poblacio.

L'entrada en Asp es indescriptible: musica, polvora, flors, ... i molta gent. Es pot dir que acodix tot el poble, fins arribar a la parroquia. En Asp permanenceix quinze dies. La tornen a peu. Ixen a les quatre del mati, solen aplegar a la linea dels termens, mes a manco a set i mija i, a les huit, diuen missa de campanya, clar està, en el terme d'Asp. Es precis resaltar el maravellos temple on posen a la Verge. Despres de la missa, es fa un almorzar entre la gent dels dos pobles, almorzar de camaraderia, i entre les deu i mija i les onze passa ya als habitants de Fondó de les Neus.

La Verge es rebuda en la plaça de Fondó. Rebiment glorios, ya que tot el poble es troba allí; la majoria de les chiques jovers van vestides en el trage tipic tradicional: en eixos guardapeus o faldes rallades en molts colors i en les joyes tipiques. Tambe aci el rebiment es indescriptible. Es canta una salve molt solemne i bonica fins arribar a l'iglesia per a fer la Missa Major.

LA RODA DE SANT ROC EN BURJASSOT

Com tots sabem, Burjassot es una ciutat que pertany a l'Horta Nort, situada a 4 Km. de Valencia. La seua principal riquesa està en l'indústria metalúrgica i la del moble. També conta en una indústria artesanal d'alfareria i teixits de seda. Dins de l'agricultura, els cultius més importants són la taronja, l'hortalíça i les fruites. A més, conta en un gran centre comercial i en l'instal·lació de la Televisió Valenciana. Burjassot també té una estació fitopatològica i una estació taronjera fitosanitària.

L'iglesia Archiprestal està dedicada a Sant Miquel Arcàngel, inaugurada en l'any 1710, i té pintures de Vicent López. En la part Est del poble hi ha un castell-palau edificat en el segle XV, a on jurà els Furs el rei Martí l'Humà, que fou reformat en 1604 per Sant Joan de Ribera i el va donar al Colege del Corpus Christi fins a 1896 quan va ser venut per l'Estat a Carolina Ruiz. Esta dama fundà un Patronat d'ajuda a estudiants, donant-li el títol de Colege Major de Sant Joan de Ribera. Historicament, Burjassot conta en dos fets o dates interessants, en 1522 fou mort el famós personatge de "l'Encobert", després de perdre en la guerra de les Germanies; i en 1823 el General Sempere establí en este poble un fort que va dirigir l'invasió dels "Cien Mil Hijos de San Luis".

Són famosos els siges de Burjassot. Es tracta d'una construcció del segle XVI, alçada per a almagasinar o guardar forment o blat; estan situats en una ampla esplanada de més de mil metres quadrats, formant plaça en l'Ajuntament; els tres primers siges se'n construïren en 1573, a on es posaren "58 cafiços de forment del vengut de Sicília", en 1576 se'n construïren desset, les últimes obres es feren en 1704. Damunt dels siges hi ha una gran plaça, i en el centre hi havia una creu alçada esculpida per Jerónimo Muñoz (1580), que fou destruïda en la guerra civil. L'actual es copia de la primera; per la part anterior du el Crist i per darrere la Mare de Deu, esta creu està col·locada damunt d'una columna d'estil plateresc. També es troba l'ermita, que en un principi era dedicada al culte de la Verge de "la Cabeza", i en l'actualitat està dedicada a Sant Roc. He fet este chicotet resum de Burjassot per a que el foraster que vaja a presenciar la Roda de Sant Roc, s'avance un parell d'hores, done un passeig per la ciutat i admire estes obres d'art.

Burjassot celebra les seues Festes Majors en honor de Sant Miquel el 28 de setembre i, el 30 del mateix mes, a la Verge de "la Cabeza" (una maravillosa talla que dugue al poble Sant Joan de Ribera). Però les festes més populars són en agost, el dia 15 a l'Assunció de la Verge o la Mare de Deu d'Agost, i el dia setze a Sant Roc. Esta festa de Sant Roc es molt popular; la seua imatge està tot l'any en l'ermita dels siges, i el dia setze de mati es trasllada Sant Roc des de la seua ermita fins a l'Iglesia Archiprestal per a celebrar la Missa Major. Per la vesprada es fa la clàssica provessa,

molt ordenada i seria, a la qual assistixen les autoritats i personalitats, i finalisant-se quan l'imatge del Sant arriba i queda en la parroquia. Despres de sopar, tota la joventut, tant chics com chiques, acodix a la plaça de l'iglesia, per a fer el trasllat de Sant Roc a la seua casa habitual que es l'ermita. Abans d'eixir l'imatge, la gent jove (la majoria vestits en brusa i pantalo) ya comencen a disparar coets i, des d'este moment, comença la verdadera festa popular que acaba en la Roda de Sant Roc.

O siga, l'original Roda de Sant Roc comença quan ha acabat la festa oficial. La gent ya ha sopat i abellix eixir a prendre la fresca i presenciar el trasllat. Per als forasters es pot aconsellar que acodixquen a la plaça de l'iglesia a l'entorn de les onze de la nit, passejant i fent temps, i voran com la gent va acodint. Els festers i els jovers van carregats en el seu caixo ple de coets i les imprencidibles tenalles. Allí ya es disparen els primers coets. Quan es l'hora, els clavaris trauen l'anda de Sant Roc per a tornar-lo a la seua ermita. No es tracta d'una provesso qualsevol, es una provesso a ritme de passacarrer, corrent tot lo mon darrere del Sant; els jovers van davant l'anda disparant coets en tenalles, pero els portadors del Sant el deixen parat de quan en quan per a que es recorrega una distancia, i quan ho creuen convenient, la banda de musica toca una marcha o un passacarrer i l'anda de Sant Roc comença a correr, i la gent corrent tambe darrere. Aixina, corrent de tros en tros, fins aplegar a la plaça de l'Ajuntament, a on estan tambe els famosos siges.

Una volta en la plaça, posen l'anda de Sant Roc al mig, i els clavaris i tots els jovers formen varis rogles al voltant del sant, i comença un espectacul ple de llum i colorit, puix que encenen bengales de tots els colors i comencen a pegar-li voltes, tant en un sentit com en un atre, o siga a dreta i a esquerra. Es forma aixina una combinacio maravellosa, formant-se la famosa "Roda de Sant Roc". En acabar la Roda, hi ha preparat un castell de focs artificials que es dispara immediatament; lo curios, es que es tracta d'un castell classic, a l'antiga usansa, a base de rodetes montades sobre pals. Es una delicia que als mes majors nos recorda quan erem chicotets i els nostres pares nos portaven a vore els castells. Els jovers, tenen una bona ocasio per a poder contemplar aquelles rodetes antigues que formaven un conjunt de llum i soroll molt especial. Despres si hi ha temps, es pot prendre un geladet o orchata en els bars que hi ha al voltant dels siges, ya que a les dos de la nit disparen un fabulos castell, que es monta damunt dels mateixos siges, castell que te fama per lo grandios i estetic. I aixina acaba esta festa popular, despres de la gran celebracio que Burjassot ofrena a Sant Roc. En finalisar el castell de rodetes, Sant Roc torna a la seua ermita.

Si es viu en algun poble prop de Burjassot o els valencians de la ciutat que no han eixit de vacances, val la pena acodir a presenciar esta festa tan popular i tan valenciana.

LA PANSA

La pansa es un fruit sec que s'obte pel secament del raïm, ya siga natural o artificial. La seua introduccio en terres valencianes s'atribuix tradicionalment als grecs que s'establiren en Denia, esta tradicio es posa en dubte en l'actualitat pels moderns estudis, ya que no es troben vestigis d'esta cultura, per això neguen la presencia dels grecs en esta ciutat. D'atra banda, si que es ben cert, que es coneix la produccio de pansa des de la presencia dels araps, que a la pansa nomenaven "adebic".

El maxim esplendor d'este producte en l'antic Regne de Valencia fon en el segle XIX, ya que s'aplegà a una gran extensio del cultiu de la vinya, sobretot en el marquesat de Denia i en la Vall dels Alcalans, especialment en Catadau i Llombay, menys en Alfarp, en Montroy, Real de Montroy i Turis es dedicaren a fer mes vi i mistela. Tambe es produia en Gandia, Albaida, Xativa, Callosa d'Ensarria, Carlet i Calp. Foren historiquies les collites i produccio de pansa dels anys 1850 i 1894, i s'aplegaren a exportar 392.757 quintals de pansa pel port de Denia que distribuia a tots els ports del mon. Mes al gran augment de la produccio i per tant de l'oferta, l'epidemia de filoxera i el desastre de la segona guerra mundial (1939-1945) foren la causa de la disminucio i desastre del comerç de la pansa. Tal volta faltà una bona organizacio i planificacio, lo que feu que la produccio de la pansa descendira i els llauradors començaren a arrancar vinyes, puix l'any 1943 sols es produiren 1500 tonellades d'este producte.

Per a elaborar i produir la pansa es necessita una gran organizacio. En primer terme s'ha de tindre o dispondre d'un lloc adequat, o siga, el sequer, que es una gan esplanada de terreny ben netejat i pla per a secar el raïm; este sequer sempre deu tindre una caseta al costat, per a viure els dies d'elaboracio els jornalers o pansers i ple-gadors, i inclus els amos. Per La Marina, estes casetes solen tindre un portic o porche, que se li diu riurrau; servix per apilar els canyços per la nit o quan plou. En la Vall dels Alcalans es preparava el sequer, montant lo que es nomenava "el bou", que consistia en plantar fustes o pals verticals en la distancia ben mesurada per a que entre pal i pal cabera una canyiç a la llarga. En molts sequers ya estaven preparats els forats fets en pedra; per damunt dels pals es passava una corda ben tirant, i aixi, a boqueta nit, en apilar els canyços, poder tapar-los en lones en forma de barraqueta, puix quan el raïm està secant-se lo pijor es l'humitat, la rosada i la pluja; per això la caseta del sequer es necessaria, ya que fa falta la presencia del personal puix la pansa precisa d'una vigilancia constant.

Per atra banda es curios coneixer tots els instruments que s'utilisaven per a dur avant tot el proces de la pansa. En primer lloc per a escaldar el raïm (el millor era el Moscatell Romà o planta Blanca) hi havia en el sequer un gran foguer obrat en terra per a poder posar una gran caldera "la caldera d'escaldar", i per baix el foc. Una vega-

da la caldera colocada, s'omplia d'aigua i es fea el foc. Dins l'aigua era imprescindible posar el lleixiu per a poder escaldar el raïm, que en un principi s'obtenia de forma natural, en cendres de corfes de vegetals rics en potasa com la corfa velluda de l'armela, romer, etc.; després ja s'utilisaven les bases químiques com la sosa caustica. Per a introduir el raïm en la caldera s'utilisava el "caço" que era una espècie de cistella o gabia de fil de ferro penjant d'unes anses llargues de manera que el "caço" es poguera balancejar per mig d'una cadena colocada baix. Devien estar a punt els canyços de canya i els pilons de fusta tallats de forma cubica, que eren com daus grans, que es colocaven damunt del canyiç per a poder apilar i no estropejar el raïm escaldat.

En ple estiu i de bon mati, s'escomençava a escaldar el raïm. Lo primer era col·locar la caldera plena d'aigua en el foguer i en lleixiu; quan bollia s'escomençava a escaldar, es posava el raïm dins del "caço" i s'introduïa en l'aigua bollint menys d'un minut; es treia i s'abocava damunt del canyiç i anava estenent-se fins a omplir-lo. Una vegada ple es colocaven els pilons, en numero de cinc, un al mig i els altres en els quatre cantons. Immediatament el canyiç ple es traslladava al sequer. Recordem que el "caço" duya una cadena agarrada baix per a balancejar la cistella, així al traure el raïm de la caldera era fàcil abocar-lo al canyiç. Donava goig veure o contemplar tot un sequer ple de pansa al sol; totes les boquetes nits s'apilaven els canyços; en les cases que hi havia riurau es colocaven allí, això era més típic de la Marina, en la Vall dels Alacalans, com hem dit, s'apilava en el "bou" i es tapava en les lones. Al sendema de mati, en eixir el sol es desapilava, i el sol s'encarregava d'anar secant l'aigua del raïm, donant-li eixe color típic, deixant el sucre i donant-li el sabor característic de la pansa.

Verdaderament el procés d'elaboració de la pansa era molt laborios. Tots els dies s'havia d'apilar i desapilar: si el raïm tenia ja bon color, se li donava la volta per a que es secaa per igual, per això s'utilisaven unes pinces grans de fusta, es posava un canyiç buit damunt del ple, es colocaven les pinces i es donava la volta sense caure ningun gra ni penjoll. Quan el raïm ja estava sec, o siga, la pansa ben formada, els pansers la plegaven dels canyços i la posaven en cabaços per a dur-la a casa, a on solien col·locar-la en l'andana fent un munt fins a vendre-la. Lo pitjor per al raïm escaldat era la rosada i la pluja, per això s'apilava tots els dies a boqueta nit per evitar la rosada, i si plovia era urgent, urgentíssim apilar, i tots treballaven al màxim; inclús si en un sequer s'acabava el treball, s'acodia a ajudar al veí, per lo que molta gent del poble, en caure unes gotetes, acodia als sequers per arrematar part de la tasca. Estos actes són típics, i sobre tot, dels llauradors del camp valencià: solidaritat i ajudar-se sempre els uns als altres. Si hi havia temporal, o siga, la pluja durava dies, era molt mal per a la pansa, ja que s'estropejava; per això en algun sequer, els que podien, construïen unes estufes o una espècie d'almagazen per a col·locar dins unes carretes sobre rails i montades en pisos de bigues per a poder col·locar els canyços i posar-los dins; tanquen les portes, hi havia una gran estufa que encenien per a que el raïm anara secant-se, i així es podia fer front al temporal i no es feia malbé la producció.

Com saben, la pansa es un fruit sec utilitzat com a postre o com a tal, però dins de la gastronomia valenciana s'empleava, i encara s'emplea en una forma d'arros al forn que es diu "arros en panses i cigrons", també s'utilitza en pasticeria, sobre tot en la típica "coca en panses". Dins del refraner entra la pansa en algunes ocasions, per exemple "Qui te pansa te dansa" volent dir que te treball i ocupació, també es diu "està pansit" o "pansir-se" com a desanimar-se o tornar-se'n arriere. S'interpreta també com estar envellit o en la cara arrugada; en grans aglomeracions de gent i apretats s'utilitza l'expressió "com a panses en cofi".

ALGEMESI I LA MARE
DE DEU DE LA SALUT

Algemesi es un poble que pertany a la Comarca de la Ribera Alta, a 32 Km. de Valencia. Està situat en la planura aluvial del Xuquer en la confluència del riu Magre. El seu terme municipal llimita en Alginet, Sollana, Albalat de la Ribera, Polinya del Xuquer, Alzira i Guadassuar. Creua el seu terme la carretera de Valencia a Xativa per Alzira, i la de l'Alcudia a Sueca, enllaçant en la carretera de Valencia a Madrid per la costa, també ho fa l'autopista A-7. Es un poble ric en cultius de cítrics, verdures i hortals i en diverses indústries derivades de l'agricultura. També té serreries, fàbriques de mobles, de materials de construcció, de confecció de teixits, de licors, indústries de litografia, etc.

El seu monument principal és l'església parroquial dedicada a Sant Jaume, obra de Domenech Gamieta (1550-1582). La frontera és renaixentista, veritablement maravellosa, estètica i bonica, i de campanar únic. Destaca la bobeda de nervadura gòtica. El retaule de l'altar major era de Francesc de Ribalta, ja que el gran mestre de l'escola de pintura valenciana va tindre taller en Algemesi. Este magnífic retaule va ser destruït parcialment en 1936, i després de la guerra civil es va reconstruir, també parcialment per Segrelles, que deixà a més en el temple obra seua. Es conserven de Ribalta i del seu taller l'obra pictòrica de l'altar de Sant Josep, dos retaules de Sant Vicent Ferrer i una Crucifixió.

Un altre monument digne de menció és l'antic convent dels frares Dominics, hui hospital, fundat en 1590 per Jaume Joan Bleda. Les noves esglésies parroquials són de construcció moderna.

Historicament Algemesi fou una aldea musulmana, repoblada pels cristians després de l'ocupació de Jaume I el Conqueridor. Des d'un principi formà part del municipi d'Alzira fins al regnat de Felip II. Ya en el segle XVI tenia parroquia pròpia i, en 1574 a petició del síndic Guinovart, li fou concedida la segregació d'Alzira. Mes tard, en 1602, Felip III li donà el títol de Vila Real, anexionant-se els llocs i senyorius de Cotes i Pardines, hui desapareguts, encara que es conserven els resenyats noms en dos partides de terme i també en uns retaules medievals que es conserven en l'església de Sant Jaume.

Dins del terme d'Algemesi es troba un pintoresc paratge natural nomenat La Chopera, i es d'interès ecològic un llac artificial localitzat en la partida del Barranc a on existix una reserva per a la protecció del samaruc.

Sense dubte, la gran festa d'Algemesi és la dedicada a la Mare de Deu de la Salut, festa també gran dins de la Comunitat Valenciana, inclús comparable al Misteri d'Elig i a les celebracions del Sexeni de Morella. D'estes festes, alguns autors han escrit que tal i com es celebren en l'actualitat daten del segle XIII, fet que no arriba a

ser cert. Per això, analisarem els estudis d'investigació que ha realitzat Mossen Vicent Castell, canonge i membre de la Real Academia de Cultura Valenciana. Per ad este autor, ben vinculat a la festa, es evident que la devoció a la Mare de Deu en Algemesi es centra en l'antiga imatge romànica que data dels primers anys de la Reconquesta. Esta sagrada imatge fou trobada segons la tradició en el buit del tronc d'una morera, en la partida de la Barca. Ad esta Mare de Deu se la nomenava baix moltes advocacions, entre elles la de Verge de la Consolació i Verge dels Àngels, d'arrels agustines i franciscanes respectivament. A la fi s'aplegà a una conformitat, per votació popular, de donar-li el nom de Mare de Deu de la Salut (1586). En ocasió dels trasllats de l'imatge des d'un altar lateral de l'antiga parroquia a un altar de la nova (hui el de la Puríssima Concepció). De tal manera es consolidà el títol, arribant a celebrar-se en el seu honor la festa principal del poble, fent-la coincidir en el dia 8 de setembre, festa tradicional del Naixement de la Santíssima Verge.

En 1610, consta que es celebra una provessa, el 8 de setembre, en intervenció de cantors, músics cegos, predicadors i altres participacions. També hi ha notícies que seguia celebrant-se en 1619 "com sempre era costum" i en primeres "Visperas" com hui encara es conserva. Començà el període d'or dels milacres de la Mare de Deu de la Salut, fins a 1711 que aplegà a Algemesi Mossen Querol de Morella, qui passà l'imatge de l'altar lateral a l'altar major de l'antiga parroquia (hui capella de la Comunió). En motiu d'açò hi hagué molta festa, en abundant música i en la concurrència de danses (esta es la referència més antiga de la participació de danses religioses folclòriques). També Mossen Querol començà l'organització del quint centenari de l'aparició de l'imatge de la Mare de Deu, que no va poder fruir el Mossen al morir abans d'esta data de 1747. Afegim que des de 1703 es considerarà esta celebració com a "Festa Major" d'Algemesi.

Les solemnisssimes festes de l'any 1747 serviren per a instituir a l'Ajuntament com a l'organitzador de la festa anual de la Vila. Algemesi contava en huit barris, i cada any per rotació, nomenaven als majors i festers, En 1835 els barris es reduiren a quatre, com en l'actualitat. Al front d'esta organització es nomenà un "depositari" per a donar comptes a l'administració municipal. En commemorar-se el sext centenari, l'Ajuntament nomenà oficialment a la Mare de Deu de la Salut Patrona d'Algemesi en 1816, fet confirmat pel patronat pontifici en 1925, coronant-se l'imatge de la Verge canònicament per l'Arquebisbe de València Prudencio Melo assistint a l'Alcalde.

La festa decaigué des de 1931 a 1936, quan va desaparèixer l'imatge al ser destruïda. Acabada la nefasta guerra civil i reiniciada una altra volta la festa, es va celebrar el septim centenari i es va construir la capella de la "Troballa" pel prestigiós arquitecte d'Algemesi Joan Segura de Lago (XXXI President de Lo Rat Penat), estrenant-se l'Himne "Estrella del Matí", en lletra de Martí Domínguez i música del mestre Agustí Alamán, també els dos naturals d'Algemesi. En 1950 es feu la segona coronació de la nova imatge de la Mare de Deu de la Salut, aprofitant l'efemerides del 25 aniversari de la primera, i es retorna completament a la tradició, en els misteris, martiris, milacres,

danses, personatges bíblics, etc... fins a 1977 quan la gran festa d'Algemesi es declarà de "Interès Turístic Nacional". Es va fundar un "Patronat" de la festa (a l'estil del Misteri d'Elig), per a evitar pèrdues i alteracions irreparables, i també velar per l'autenticitat de totes les seues manifestacions, establint-se "La Consuetud" tradicional i bàsica de la celebració.

Les dates principals de la festa transcorren entre el 6 i 8 de setembre. Algemesi vibra davant la Mare de Deu de la Salut oferint-li una de les celebracions més importants de tot el nostre Regne. Les festes s'inicien el dia 6, representant-se diversos misteris i milacres, el dia 7 es fan dos provessos, sempre acompanyades de balls populars, representacions, tabal i dolçaina i indumentaria adequada, i el dia 8 la gran provessa final. Entre les danses destaca *la Moixeranga* que conte varies parts: dansa, alçament de torres humanes i formació de figures d'origen religiós. *El ball o Dansa dels Bastonets*, que l'eixecuten huit homes, es tracta d'una dansa guerrera. *El ball de La Carchofa* (en uns altres llocs es diu de La Magrana); la dansen dotze chiques i un chic que sosté el pal central provist de les cintes, que les protagonistes trenen i destrenen en les seues evolucions dansants; a la fi s'obri l'artilugi (carchofa) i apareix una figura religiosa. En el cas del Corpus de València es l'Eucaristia, en Algemesi es una chicoteta imatge de la Mare de Deu de la Salut; per tant es tracta d'una dansa d'adoració. *La dels Pastorets*, es una dansa bucòlica. *La Dansa dels Arquets*, es nomena aixina perquè es balla en uns arquets adornats en flors o cintes; arquets que, en Algemesi, son una circumferència completa adornada en cintes, es tracta d'una dansa d'acció de gràcies pels bens que nos dona el camp. *El Bolero*, també està present i la titulen com a *Dansa dels Llaoradors*; la ballen parelles en indumentaria tradicional valenciana acompanyades per instruments de vent. Finalment *Els Tornejants*, es una dansa original i l'única que va dins de la processó, concretament entre la Creu major i l'imatge de la Mare de Deu. Per ser esta i la Moixeranga les danses més originals fem un chicotet apartat per a cadascuna, descrivint-les en més amplitut.

La Moixeranga es un ball piric i marcial que es balla en alguns llocs d'Alacant i València, però que en Algemesi té una especial significació i característica. Es un ball popular en que es representen passatges de caràcter religiós, com la Crucifixió i l'Ascensió, el qual es dansat als acorts d'una melodia senzilla i d'un ritme de fàcil seguiment, a base de dolçaina i tabal. Els components son uns quaranta homes, més un jove que puja dalt de la torre humana, que es va construint al ritme de la música. L'indumentaria, molt curiosa, consta de pantaló i brusa a ralles roges i blaves en un gorro en orelles. Verdaderament es una dansa maravellosa i molt vistosa, aplegant a ser impressionants eixes torres humanes que tots els anys podem veure i presenciar en les tradicionals i úniques festes d'Algemesi.

Els Tornejants també es un ball folclòric-religiós que s'eixecuta en Algemesi en la processó de la Mare de Deu de la Salut, i es l'únic ball processonal d'esta ciutat que va dins de la processó, després de la Creu Parroquial i precedint al magnífic guio d'argent (en l'imatge de la Mare de Deu), tots els demés balls i danses van davant de

la creu i son pre-processionals. Els Tornejants dansen de forma que nos recorden un torneig, encara que els participants duen vares i no llances. El trage consta d'un fal-delli i pantalo curt i cenyit, i en el cap una especie de cimera que du adossada un anti-faç en una careta feta de fil d'aram. En son sis els dansats que eixecuten un torneig i esgrima en els pals o varilles vibrants, els quals llancen a l'aire de quan en quan, sense deixar que caiguen en terra; si fallen, disposen d'uns pages per arreplegar-les. Presidix un page que du en la dreta una espasa i en l'esquerra un escut en forma de cor en una imatge pintada de la Mare de Deu. Tot el ball es dansa a base de timbals, sense cap altre instrument musical. El ball consta de diferents "numeros" com "carre-rilles", "cadireta", "cruçà", "quatre cantons" i "quatre cares", sent "la fuga" el princi-pal. Així tenim que Moixeranga, Pastorets, Arquets i Carchofa es ballen en tabal i dolçaina; el Bolero en musica de vent; i els Tornejants solament en redobles de tim-bal.

Hem parlat de la Creu Parroquial alçada, i val la pena senyalar que es tracta d'una obra artística d'orfebreria en argent, la qual data de 1739 i es d'estil barroc, presentant molt bon estat de conservació. Està fabricada i modelada per l'argenter Antoni Reynot. Obra del mateix mestre orfebre son el joc de canelobres de processo, igualment d'argent. Segurament per eixa epoca es fabricà l'artistic guio repujat en argent i que es conserva.

Anem a donar una orientació de totes les celebracions que es fan en Algemesi en honor de la Mare de Deu de la Salut, i aixina tot el qui s'interessa podrà assistir a totes les manifestacions religioses i tradicionals. En Algemesi les festes comencen el dia 29 d'agost en iniciar-se la novena a la Mare de Deu que es celebra en la capella de la "Troballa", i durant eixos dies la missa es a les 7 del matí, la qual s'oficia en la mateixa capella. El dissabte 2 de setembre, en acabar la celebració de la novena, en el quint dia, es fa una gran "Dansà" pel carrer de la Barca. El dia final de la novena, es dir, el 6 de setembre, a les nou de la nit, hi ha un passacarrer a carrec dels tabaleters i dolçainers. Mes o manco, cap a les 10 de la nit, acabada la novena en la capella de la Troballa en la representació de Misteris (Misteri de la Mare de Deu) que s'acompanya en finalitzar en la clàssica tirada de caramels i globos i, ja per a rematar la nit, el gran concert a carrec de la Banda d'Algemesi. Després del concert comença la nit del retorn.

El dia 7 de setembre, vespra de la Mare de Deu, es reunixen en la plaça Major els festers, dolçainers, etc. i tots els col·laboradors a fi d'organitzar els grups de la "plega". Una vegada feta l'organització, la tradicional "plega" passa per tot el poble, i en finalitzar hi ha un gran volteig de campanes i una disparada de carcasses. En este mateix dia, a mitant vesprada, solemne veneració de la Mare de Deu de la Salut en la capella de la Basilica, a continuació trasllat de la Mare de Deu a l'Altar Major, seguit d'un cant solemne de vespres i ofrena de narts. Quan acaba l'acte es produïx el toc de l'Ave Maria i Repic de la Chirivia, acabant en una missa en la Basilica. Per la nit es fa la primera processo, molt interessant puix es tracta de la "Processo de les

Promeses", que va des de la basilica a la capella de la "Troballa", i son portadors de l'anda de la Mare de Deu els Jovens d'Algemesi (tradicionalment els estudiants). En entrar la Verge en la capella, es fa la missa de campanya que es celebra per les intencions de la Germandat sacerdotal, després d'esta celebració, en el patronat es representa Lloances a la Verge. I en la capella, durant tota la nit, es vela fins a l'alba.

Estem ja en el dia 8 de setembre, dia gran, dia de la Mare de Deu de la Salut. La matinada d'eixe dia es veu animada per una "desperta" i volteig general de campanes. De bon matí missa en la capella, oferida en sufragi dels difunts del barri que s'encarrega d'organitzar la festa. També en la Basilica es celebra una missa per les intencions de la parroquia. Mes o manco, a les 10 del matí comença la segona processo important, la del "Trasllat" de la Mare de Deu a la Basilica, en la participació dels misteris i milacres; en esta ocasió son portadors de l'anda els soldats fills del poble. En entrar la Mare de Deu en la parroquia, es fa una solta de coloms, globos i focs d'artifici. A continuació es celebra la missa major solemne concelebrada, actuant tradicionalment la Schola Cantorum Joan Bautista Cabanilles. Tant en la processo de les "Promeses" com en la del "Trasllat", podem presenciar l'actuació dels misteris i dels grups de ball.

Per la vesprada del dia de la patrona, al voltant de les huit i mija es realitza la solemníssima Processo General, a on podem presenciar els misteris i milacres representats maravellosament i en molta gràcia pels chiquets. La processo s'inicia en l'eixida de l'escola de dolçainers, incorporant-se els Misteris i martiris, a continuació la primera actuació de la Moixeranga en esta processo general, seguint el ball dels Bastonets, el ball dels Pastorets, ball de la Carchofa i ball dels Arquets, tancant el Bolero o ball dels Llauradors. A continuació dels Llauradors, ix l'artística i antiga Creu Barroca Parroquial, seguida dels Tornejants (únic grup que va dins de la processo) fent la seua representació, impressionant i original, davant del Guio de la Mare de Deu. Després apareixen els personatges bíblics i els apòstols. Tota esta comitiva precedix l'eixida solemne de la Mare de Deu que va seguida del clero i de les autoritats locals i convidades. No cal dir que tota la processo es una manifestació folclòric-religiosa a on se fa present el gran amor del poble d'Algemesi davant la seua Patrona. En entrar la Verge a la Basilica es dispara un castell de focs artificials en la Plaça Major. Es tant la devoció d'este poble de la Ribera Alta a la seua gran Verge, que també en la missa major d'eixe dia, a l'hora de donar gràcies, el celebrant diu:

Es just i necessari
donar-te gràcies i lloar-te,
es esta celebració de la Verge Maria,
Mare de la Salut.

Abans de deixar este magnífic poble d'Algemesi, direm que al voltant del 12 de juny es celebra la festa i fira de Sant Onofre, una de les mes vistoses de totes les nostres comarques. També, en l'última setmana de setembre té lloc una afamada setmana

de bous i espectaculs musicals per les nits, finalisant esta semana en una gran desfilada de Carrosses. No hem d'oblidar que es planten unes 7 falles per a celebrar la festa de Sant Josep i que dins de la gastronomia d'Algemesi son famoses les fogacetes dolces i la "tortà" d'armela.

LA "BAIXÀ" DE SANTA BARBERA EN CATADAU

Catadau, poble situat en la Vall dels Alcalans (Ribera Alta), es troba en el marge dret del riu Magre; l'iglesia parroquial està dedicada a Sant Pere Apostol. El primer temple, que s'edificà damunt d'una mesquita, fon destruït i, en eixe lloc, existix hui la plaça de la Capella. Però en 1730, es va construir el nou. Catadau fon una alqueria musulmana donada per Jaume I a Guillem Anlabia en 1238, i en 1357, comprà la seua jurisdicció Ramon Riusec, passant a finals del segle XIV a la família dels Centelles, i en el segle XV als Borja, Ducs de Gandia, que en 1530 Carles els va concedir el títol de Marquesos de Llombay, incloent també a Catadau i Alfar. En 1606, Torechi s'opon a l'expulsió dels musulmans, i es va fer fort en l'ocupació d'un tros de terreny que hui du encara el seu nom dins del terme de Catadau. Mes en 1611, Catadau conseguí la carta-puebla per a la repoblació del municipi i Carles IV li concedí l'independència del Marquesat de Llombay, passant a la Corona. Dins del terme del poble està la muntanya de Matamon, quasi símbol del poble i fonamental en la gran tradició de la "baixà" de Santa Barbera. Catadau celebra la festa de Sant Pere el dia 29 de juny, i les festes d'estiu en el mes d'agost a les seues patrones la Divina Aurora i Santa Barbera.

Les llomes de Matamon, nucleu montanyos a on conflueixen els termes de Catadau, Carlet i Tous, alcança 512 m. d'altitud i es verticè geodesic de tercer orde del Quencall. Per la seua situació domina tota la Ribera, i es freqüent que es formen grans tempestats i tronades que s'acompanyen de pedra i graniç, per tant els llauradors tenen molta por quan els núvols negres iixen de Matamon. També en esta muntanya es troben les ruïnes d'una ermita dedicada a Santa Barbera. En la vertent sur es troba la sima de l'infern. Es una muntanya de llegenda; la gent diu que n'hi havia un volca i una fabrica oculta de monedes falses.

La "baixà" de Santa Barbera per a celebrar la festa de Catadau es pert en el temps. Abans, l'ermita de Matamon la compartien Carlet, Tous i Catadau. En est últim poble la festa de la Santa es celebrava en Octubre, ya que el poble era completament agrícola, i per tant s'esperaven fer les festes quan la collita estava dins les cases. Per a la festa, Santa Barbera es baixada de l'ermita al poble en un burret o burreta i es deixava en la primera casa del poble, allí quedava l'imatge molt adornada, i en proveïso es feya el trasllat a l'iglesia en gran solemnitat, musica, coets, tabal i dolçaina, etc. Es curios, que després de desapareixer l'ermita i la santa, Catadau va fer una imatge d'esta per a l'iglesia; mes en arribar la festa, Santa Barbera es duya a la mateixa casa per a poder fer l'entrada i aixina seguir la tradició.

En 1973 el poble, per subscripció popular, va construir una nova ermita, situada en un lloc que es diu les Pedres Llises, mirant cap al barranc Ample, prop del poble, i

l'imatge de la Santa es dugue a l'ermita definitivament. Per tant s'escomençà a fer la "baixà" directament de l'ermita a la parroquia.

Santa Barbera es patrona de molts pobles de l'antic Regne de Valencia, ya que es patrona de les tronades. Tant es així, que es molt fàcil escoltar "Sols nos enrecordem de Santa Barbera quan trona". La Santa, a partir dels dotze anys patí cruels martiris, assots, etc., la tancaren en una torre, de la qual la devocio popular conta que tenia tres finestres, per a entrar el Pare, el Fill i l'Esperit Sant. Naixque en Nicomedia, i son pare Dioscor sols volia que renegara de la fe de Crist. Ella va resistir totes les tentacions fins a sofrir el martiri de mans de son propi pare, que fon mort per un rellamp; per això es patrona de les tempestats. Reproduim una estrofa de "Los Gozos a la Gloriosa Virgen y Mártir Santa Bárbara":

"Al ver tu constante suerte,
Su crueldad ya enfurecida.
El mismo que te dió vida,
Bárbaro te dió muerte,
De un rayo al estrago fuerte,
Vengó el cielo su impiedad;

Si luce más la piedad
Cuando el ahogo es mayor;
Socorranos tu favor,
Bárbara en la tempestad."

En Catadau també s'implora a Santa Barbera quan n'hi ha tronades, sobre tot si la collita estava en lo camp, dien "Santa Barbera bendita, que en Matamon tens una ermita", com recordant-li a la Santa que no deixara passar la tempestat d'eixa perillíssima montanya; les dones en casa resaven el Trisagi, i en cada estacio dien:

"Santa Barbera està en lo camp,
Esperant a l'Esperit Sant,
L'Esperit Sant no pot vindre,
per que te tres nuvols davant,
Un de foc, un de pedra i un de rellampega."

Actualment, gràcies a la joventut de Catadau, que ha creat l'Associació Cultural La Lluna, s'ha recuperat per complet la "baixà", en l'assessorament de l'Escola de Cultura Popular i Dansa de Mª Teresa Oller de Lo Rat Penat que dirigeix Enric Martí. I l'entrada de Santa Barbera en el poble, que es baixada des de la seua ermita resulta un acontentyiment grandios a on estan representades les danses religioses típiques valencianes. La comitiva es forma en l'ermita, encapçalada per dos banderoles de la senyera i la Creu alçada. A continuació, els chiquets i chiquetes del poble s'encarreguen de representar les danses religioses, que es ocasió de recordar-les. En primer lloc va el Ball del Nanos, després la Dansa dels Arquets, Dansa de la Mangrana, els

Cavallets, el Ball de les Vetes i el Bolero.

Tots sabem, que a finals del segle XV i durant tot el segle XVI, es va produir un desencant religiós en el poble, i l'Església va vore la necessitat de catequizar a la gent del poble degut a la gran influència ateaista, i va ser precis deixar pas a la participació popular dins de les manifestacions religioses. Fon el moment de crear els retaules, i així, per mig de la pintura, expressar la vida i milacres d'algun sant o misteris religiosos; i també els autos sacramentals que solien representar-se a la porta de les esglésies, i com no, per mig de danses que eren interpretades per la gent del poble, creant-se danses que representaven als distints gremis. I en la "baixà" de Santa Barbera es poden vore les abans descrites que son:

El ball dels Nanos, que es una de les danses més antigues, que podem trobar en tot el territori espanyol. Esta dansa, junt als Jagants, representa les diferents races humanes, creant una igualtat entre "classes socials" altes i baixes. Els nanos s'encarreguen de recordar als assistents a la provesso, la necessitat de fer almoines per a la conversió de totes les races, i com hem dit, son els nanos els encarregats després de cada dansa de fer una arplega; per això, tradicionalment quan una persona es molt orgullosa o creguda, se li diu la famosa frase "eixe vol que li ballen els nanos".

En la dansa dels Arquets, els chiquets duen uns arquets adornats en flors. Fon creada pel gremi de llauradors, simbolisava l'alegria del camp davant de la divinitat, i donava les gràcies pels favors, bens i collites que s'arpleguen de la terra.

La dansa de la Mangrana, pertany al gremi de teixidors i simbolisa el goig de la conversió dels jueus al cristianisme, expressat per l'adoració i agenollament davant de l'Eucaristia, la qual va custodiada dins d'una mangrana, que s'obri després de cada dansa. En algunes ocasions, esta mangrana es substituïda per un ramell de flors.

Els Cavallets, representen les creuades contra els turcs musulmans, celebren la victòria dels primers i fan homenage a totes aquelles persones que lluiten per al fe fins a la mort.

Les Vetes, de la mateixa manera que la mangrana, son una dansa que fon creada pel gremi de teixidors, i tan sols representa la satisfacció i l'alegria del treball ben fet que s'ofereix a Deu totpoderós, i d'igual manera, segons alguns autors, a la força que te l'Eucaristia entre tots els seus seguidors, representada simbòlicament pel nuc que es fa en l'aire.

El Bolero, una volta introduïda l'idea de ballar davant dels sants, a mitant del segle XVIII es crea lo que coneixem en el nom de bolero. Una dansa complicada, vistosa i cerimoniosa, que el poble valencià, aficionat a lo barroc per excelència, aprofita per a saludar als sants.

I després de totes estes danses, continua la "baixà" en la típica "dansà", ball que es ballava per tot l'antic Regne de Valencia davant de les provessos en honor a Crist, a la Mare de Deu o als Sants Patrons. Afortunadament, pareix que esta "dansà" s'està recuperant a poc a poc. Com a exemple tenim la gran "dansà" que es fa en la plaça

de la Mare de Deu dels Desamparats, per la nit, en la vespra de la seua festa, lo mateix que ya s'ha començat a organitzar en honor de Sant Vicent Ferrer, i un altre exemple d'esta recuperació el tenim en esta "baixà" de Santa Barbera.

Després de la tradicional "dansà" apareixen multitud d'estandarts d'orige romà, ja que romana era la jove Barbera. Segueixen als estandarts joves en palmes recordant el martiri de la santa i, en mig d'estes palmes, va un burret que du a una jove vestida de Santa Barbera. Açò es un recort tradicional i romàntic de l'antiga "baixà" de l'imatge quan encara existia l'ermita de Matamon. Eixe burret que du a la Santa va escoltat per una host de soldats romans, darrere va la gent i devots del poble que volen acompanyar a Santa Barbera, però en antorches, després el festers i clavaris, tirant gran quantitat de coets en tenalles; a continuació l'anda de la Santa adornada en flors i alluminada en quatre antorches; al voltant la reina de les festes del poble i les seues dames d'honor; darrere de l'anda, el retor, les autoritats, i tancant la comitiva la banda de música Santa Cecília de Catadau.

En la plaça de l'Església, plena de gent, aplega Santa Barbera i la posen damunt de les graetes mirant al públic, i allí es repetixen, o millor dit, es ballen totes les danses, incloent el bolero. A voltes es representa un chicotet auto sacramental que recorda la vida de la Santa. Entra esta en l'església en traca, coets bengala i el so de la marcha real. Al sendema missa major i, per la vesprada, solemne provesso.

LA "DESPELLORFÀ" DE LA DACSA

La paraula dacsa en un arabisme de la llengua valenciana que s'emplea per a designar a la planta gramínea "Zea Mays" que va ser importada a la península des d'Amèrica en el segle XVI. És molt curiós que en la nostra part mediterrània es va introduir en l'any 1497 semilla de dacsa procedent de les Bahames, que no va tindre èxit ni es va poder adaptar. Sense dubte, la dacsa és un producte que està molt nugat a la cultura tradicional valenciana, per això anem a estudiar-la bé. Es tracta d'una planta herbàcia que pot arribar als 2'5 m. d'altura; el seu tall o canyot és gros, ple i empinat, de fulles grans, un poc amples i llargues. A diferència d'altres gramínees, l'espiga de la dacsa és unisexual, per tant la planta té una flor femenina i una altra masculina. Les flors mascles s'inserten en l'apiç del tall, i duen els estams que semblen un pòmer damunt la planta; les flors femelles, en els carpels i el seu ovul, estan implantades en la part mitjana i superior del tall. Estes flors estan agrupades en espigues cilíndriques en un eix central en moltes files de flors protegides per unes baines (pallorfes) que deixen aguar les terminacions dels estigmes (pel de panolla). La panolla està formada per l'espiga, a on s'agarran els grans, que són rics en almidó, i contenen líquids colorants, vitamina A i substàncies proteiques. La gran importància de la dacsa residix en la seua utilització en l'alimentació de la ganaderia i avicultura. També es planta dacsa per a obtenir farratge o aliment verd; ad este cultiu se li diu dacso. S'utilitza també per a fabricar productes químics. Es trau oli molt adequat per a regims alimenticis i es trau la "maizena", molt bona per a confiteria i per a preparar sopes per als chiquets. N'hi ha una varietat que es diu dacsa confitera, especial per a fer roses de dacsa, que per castellanisació molta gent diu "palometes".

En l'actualitat hi ha moltes classes de dacsa i de cultius, però abans es solien fer dos colïtes: una primerenca; i una altra tardana que es plantava per maig i juny i es collia mes tard. Quan es collia la dacsa era una festa per a la casa a on n'hi ha algun chic o chica jove, ja que era costum anar tots els amics i amigues a la casa per a fer la "despellorfà", o siga, llevar les pallorfes i deixar l'espiga neta.

Abans, en els nostres pobles, quan es feia boqueta nit, i més que tot en l'estiu, quan els joves tornaven del camp, es llavaven i es posaven la roba neta, la roba de les boquetes nits, i eixien a passejar. Les chiques feyen lo mateix, i així venia la carreta i el passeig ... i cada chicon anava buscant a la chicona preferida. Quan algu dia, demà collim la dacsa en ma casa, al sendema tots acodien, amics i amigues, per a fer la despellorfà, que era una manera d'ajudar-se els uns als altres, costum molt significativa entre els llauradors valencians.

En la casa a on es feya la "despellorfà", ja tenien preparats rollets d'anís, coca de llanda, cassalleta per als chics i misteleta per a les chiques. Tots anaven, la dacsa

estava en un gran montó i les cadires rodejant-lo. Al costat d'estes cadires estaven a punt els cabaços buits. Quan arribaven es prenien una copeta i un mosset, i a començar. S'anaven llevant les pallorfes, que es tiraven a terra, i les espigues netes es posaven en els cabaços. Però la dacsa que té un color groguenc, té de quan en quan alguna espiga completament roja, i quan ad algu l'eixia l'espiga roja tenia el privilegi de besar a la chica que més li agradava, i ahí estava la festa, les rialles ... el chic sempre anava directe a la preferida. Les chiques també tenien el seu dret, però s'amagaven o dissimulaven que s'amagaven, però sempre hi havia algu que es donava conte, i la chica solia anar a besar a qualsevol chic que li era indiferent, ja que hi havia que dissimular, i més rialles i més festa. Entre el treball, el mosset i la beguda, anava passant la velada, no cal dir, que mentres es despellorava la dacsa, eixien totes les chafarderies del poble; es contaven històries passades i succeïts; es cantaven també totes les cançons de moda ... i així entre els dolços, la beguda, les panolles rojes i les converses, es passava una velada festera i agradable, i a més, es feya un treball entre tots molt profitós per als amos de la dacsa. M'enrecorde que en el meu poble, en casa d'un amic sempre eixien moltes panolles rojes. Yo li dia, ¡quina sort! ... de sort res, més contestà; yo guarde unes quantes espigues rojes i les sembre cada any, eixa es la sort.

La dacsa dins de les cases dels llauradors tenia abans moltes aplicacions, sense contaren la part comercial que era molt important per a traure diners. De la dacsa s'aprofitava tot, des de les pallorfes fins als espigons. De les pallorfes es feyen les famoses marfegues, o siga, matalaps en tela rallada, i dins, substituint a la llana, es ficaven les pallorfes. Estes marfegues solien utilitzar-se en les casetes de camp. També es tiraven les pallorfes als estables dels animals per a fer fem, materia essencial per a fer els camps i traure bones collites.

Després de la "despellorà", la dacsa es deixava secar per a desgranar-la, i es passava a la venda, però sempre en quedava per a casa ja que era aliment per a les gallines, perquè si menjaven dacsa ponien millors ous. També per al porc, que feya bon llorell o magre. Després de desgranar la dacsa, quedaven els espigons: estos es guardaven per a fer foc en l'hivern i anaven molt bé per ad este menester, ja que s'encenien en molta facilitat, i també, fa molt de temps, s'aprofitaven per a un ús higiènic, fins a que aparegue el paper.

Tots sabem la costum de menjar panolles tendres torrades a la brasa en l'estiu, sobretot en la Fira de Juliol de València. Esta era dacsa primerenca que es plantava en abril, era la millor, i en vindre la Fira estava a punt per a torrar. Donava molt de goig, quan venia el pare del camp i duya unes quantes panolles per a torrar, i no es pot oblidar eixe perfum d'estiu que omplia tota la casa quan les panolles estaven en el foc.

També dins de la cuina valenciana té importància la dacsa, ja que la farina de dacsa aprofita per a fer coques, i anava molt bé quan faltava la farina de blat. Però les coquetes de dacsa són un plat de la nostra cuina. N'hi ha molta costum en la zona

d'Oliva-Denia. El secret es fer la coqueta de dacsa fineta, que estiga ben cuita i es pugui doblar sense trencar-se (com les "enchillades" de Mèxic). Per a menjar-les es preparen varis plats en pirto, titaina, botifarretes i llonganissetes chicotetes, esgarra-det, etc., i un plat ple de coquetes. Estes es mengen posant en cada coqueta la mescla que apetix. Hi ha documentació fins al segle XVIII, de que era costum preparar una espècie de cus-cus, coent en el caldo de l'olla una semola de farina de dacsa, costum que encara existix en molts pobles d'Alacant i, francament, eixa semola està molt bona.

Com els llauradors saben molt bé aprofitar al màxim la terra, dins del dacsar, al costat dels canyots, una classe de bajoqueta que pràcticament ha desaparegut, es la bajoqueta de careta; la planta aprofitava el canyot per a trepar i pujar amunt. Esta bajoqueta era molt especial per a fer arros caldós, i li donava un sabor i color especial; llastima que sols poden assaborir-la els que la planten no més per a casa. Lo pitjor era anar a collir-la en ple estiu. Yo anava alguna vegada, ja que ma mare m'enviava a collir-ne, i entrar en el dacsar significava eixir ple de picors, ja que les fulles són molt aspres i apegaloses.

N'hi havia un dit popular que dia "de la dacsa s'aprofita tot, fins el pel de panolla", i era veritat, ja que l'infusió o coccio del pel de panolla es molt bona per a aliviar i curar les irritacions de les vies urinàries, aixina com per a les infeccions de la veïxiga de l'orina; també eixa infusió es diurètica, o siga, per a fer pixar.

Com a mege de chiquets, puc aconsellar a les mares que la dacsa es bon aliment per al menut, primer en forma de "sopes" de "maïzena" i, ja majorets, la panolla torrada es molt nutritiva i sana, molt més millor que tots eixos preparats moderns que duen conservants, colorants i oxidants, a més, programats en sabor especial per a que els chiquets s'acostumen. Abans d'acabar, no podem oblidar la dacsa confitera, quan en les nits d'hivern a la vora el foc, venia algun amic o ad algu se li ocorria: ¿per qué no fem roses? i es treia la paella, l'oli i la dacsa confitera, i fer roses era un gran plaer, unes en sal, i també en sucre, que en traure-les s'apretaven i diem que pareixien torrons.

LA BATALLA DE
MOROS I CRISTIANS
EN PENISCOLA

Els Moros i Cristians son una de les festes que es celebren en la Comunitat Valenciana en diverses localitats, commemorant-se el triomfo dels cristians sobre els moros. Estos acontejiments tambe es fan en tota la Península, pero en Valencia adquirixen un relleu i prestigi molt gran, ya per la tradicio continuada, ya per sa grandiositat, força, senyoriu i suntuositat. El primer motiu el trobem en factors religiosos, i com a base està el que tropes cristianes guanyen i derroten a les musulmanes. Una altra motivacio es basa en la cavalleresca i jocs d'armes. Tambe hi ha que resaltar com a antecedents historics, les guerres contra el turc, encara que majoritariament estes representacions evoquen fets guerrers d'aquella epoca, la Reconquesta.

Des d'un principi, estos actes eren religiosos i realitzats per cavallers, pero a poc a poc anaren adquirint caracter popular passant a intervindre totes les classes socials, incloent tambe hui en dia a les dones. L'orige d'esta festa el podem situar a partir del segle XVII, pero solament la part guerrera o belica. Serà mes tart quan s'afegiren les embaixades i la participacio religiosa. Tambe es feen representacions teatrals d'algun milacre o es celebrara el trobament d'alguna imatge, sobre tot, de la Mare Deu. Per totes les costes valencianes es te tambe noticia del panic a l'invasor turc i a les algaravies dels pirates berberiscs i això ha influït en algun aspecte d'estes festes. Es te noticia que en 1666, en les festes celebrades en Alcoy en honor a Sant Jordi, en la prove-so apareix una companyia de cristians i una altra de moros que simula una batalla disparant tirs d'arcabus, punt de partida des del qual i a poc a poc augmentaren estos simulacres. En Alacant, en 1715 es representa un desembarc, efectuant una embaixada mora als cristians que defenien la ciutat i que ocupaven un castell construït en mig la plaça. En negar-se els cristians a entregar-se començà una batalla que finalment guanyà la tropa cristiana.

Dins del nostre antic Regne de Valencia mereixen especial atencio les Festes de Moros i Cristians d'Alcoy, que segons la tradicio tracten de commemorar i recordar la victoria dels cristians en 1276 front als moros, -cristians que estaven comanats per Ramon Torregrosa, i els moros que tenien com a cap a Al-Azraq- lluita en la que va intervindre Sant Jordi. Despres de varies variacions, la festa acabà organitzant-se en filades; i els actes que componen estes festes son distints en cada localitat, pero en la majoria consta de "L'Entrà", la Diana, la Retreta, l'Alardo, les Embaixades i la Batalla, que en primer lloc guanyen els moros, pero derrotats despres pels cristians que acaben apoderant-se i ocupant el castell.

La musica ha tengut i te molta importancia en la festa de moros i cristians, ya en els segles XVI i XVII en Alcoy s'acompanyaven d'atabals, tamborins i clarinets i en el XVIII s'incorporen les tropetes i tambors. Per fi, a principi del segle XIX entren a for-

mar part de la festa les bandes de musica. Fon la marcha mora “Abencerrage” (1906) de Pérez Verdú la primera composta exproces per ad estes festes, i des de llavors aparegueren les fantastiques desfilades en diferents ritmes, que distinguen a les marches mores de les cristianes. Els pobles de mes tradicio en celebracions de Moros i Cristians son: Alcoy, Agullent, Alacant, Banyeres, Benilloba, Beniganim, Bocairent, Biar, Callosa d’En Sarria, Castalla, Crevillent, Denia, Elda, Font de la Figuera, Concentaina, Muro, Ontinyent, La Vila, Villena, etc. ... pero esta festa està estenent-se moltissim en l’actualitat, i en son molts el pobles de la provincia de Valencia que l’organisen, per eixemple Paterna, a on ha adquirit gran notorietat.

Tambe des de fa molt de temps, una atra manifestacio d’estes celebracions la tenim en les terres castellonenques d’El Maestrat, que son mes paregudes a les que es commemoren en Arago. Es tracta de danses mesclades en unes atres classes de balls de provesso, en armes i pals, i tambe en representacions teatrals. Com a mes tipic i representatiu tenim els Moros i Cristians de Peniscola, ya que esta historica i maravillosa ciutat ha segut sempre lloc d’invasions. La festa representa la lluita del Mal contra el Be, o siga la mija lluna i la creu, com molt be nos descriu Simo Castillo especialisat en temes d’El Maestrat. El gran desenroll d’esta representacio ve des del segle XVII, com a propaganda de l’expulsió dels moriscs i tambe conta en les algardes dels pirates berberiscs. Com sabem, la denominacio tipica d’estes commemoracions valencianes es la de *Moros i Cristians*, pero en Arago es coneix com a *Dance* i en Andalusia com a *Representaciones, Función de Moros y Cristianos* en Huesca, etc. i en Peniscola es denomina *Batalla*.

Jaume I nomenà a Peniscola “lo pus honrat logar”, i esta poblacio rememora tots els anys, els dies 8 i 9 de setembre la lluita contra els musulmans i la victoria conseguida baix la proteccio de la Mare de Deu, patrona de Peniscola, en la celebracio de les caracteristiques festes de Moros i Cristians (formant u dels grups que realisen les ancestrals danses de provesso). Aixina que *La Batalla de Moros i Cristians* en esta ciutat es una representacio popular i dramatica, en dialectes i danses guerrerres del pasat, celebrant no solament les batalles contra els moros, sino tambe contra la pirateria turca (S.XVI) i l’invasio napoleonica (S. XIX). Les primeres noticies d’estes festes en Peniscola daten de 1667, i la tradicio popular ofrena esta festa en honor a la Mare de Deu d’Ermitana, Patrona del poble, l’image de la qual fon ocultada baix la dominacio musulmana, i que despres de la reconquesta per Jaume I fon novament venerada.

L’espectacul de *la Batalla de Moros i Cristians* en Peniscola s’organisa en dos sessions, realisant-se en dos files paraleles de huit components per cada bando. Es compon de parlaments i danses guerrerres al compas de tabalets i dolçaines. La significacio alegorica gira entorn al castell que representa a la ciutat, i les dos filades evolucionen simulant un combat, dansant en dos rogles. Els cristians dins i els moros fora, simulen un combat donant voltes i canviant de formacio. La primera part (dia 8 de setembre) es passa entre dialectes, discussions i embaixades, despres de les quals, la bandera mora flameja en el castell. Simbolisa l’invacio musulmana i l’ocupacio de

Peniscola pels moros. Podem citar uns versos del parlament entre els embaixadors que per cert es reciten en castella:

Embaixador moro: *El gran emir de Turquia
me envia con este pliego
y yo con él ya no sosiego
hasta meterme en España.*

Embaixador cristia: *Sosíégate embajador
que el monarca está ocupado
y la respuesta que me ha dado
¡Qué eres un moro hablador!*

I una vegada els soldats moros prenen possessio del castell, el seu general li diu al governador cristia:

*Fiado de tu poder
abandonaste el castillo
siendo el más fuerte anillo
que España pudo tener.*

I el governador cristia respon:
*¿Qué traición has usado
renegando sin igual?
Peleando yo leal
el castillo me has robado.*

El segon dia (9 de setembre) els cristians reconquisten la ciutat de Peniscola ocupant el castell, i en l’anim triumfant el governador cristia es dirigix a la Mare de Deu d’Ermitana:

*Inmensa Madre de Dios
ved aquí a tu hijo amado
a vuestros pies humillado,
os invoco y llamo a vos,
mirar Madre somos dos,
en esta fuerte Batalla,
pues a este vil canalla
no permitáis Madre mía
que triunfen en este día
y se vistan de gran malla.*

I el moro contesta: *Por Mahoma te prometo
que te tengo que matar,
la gaita ya va a tocar
y danzamos al momento.*

En la part final de la batalla la musica accelera el seu ritme, i els dansants entrecreuen colps d'espases i bastonets. En acabar la musica, cada u dels cristians te baix la seua espasa a un moro, i el monarca musulma vençut exclama:

*Mi espada te entregaré
pues yo me doy por vencido
y del todo convertido
a la Virgen llamaré;
ya no más proseguiré
en mi gran obstinación,
le pido a Dios perdón
de tan enorme pecado,
aunque pecador malvado
vuelvo a Dios de corazón.*

Per a finalisar, moros i cristians formen un castell huma, i damunt d'ell el governador cristia dona per acabada la representacio en estes paraules:

*Suplico a la Majestad
que nos conserve la vida
para seguir otro año
porque a nadie sea extraño
la función de este día.*

La *Batalla de Moros i Cristians* de Peniscola te aspectes propis i originals dins de les variantd valencianes -no es trobaen presents les grans i suntuoses desfilades en marches, trons, polvora- pareixent-se mes a les celebracions aragoneses que conver-tixen les evolucions en pures i autentiques danses i representacions. Es molt curios comprovar que una de les melodies de les danses peniscolanas "lo tararu", es molt similar al Ball de la Mahoma de Bocairent i al *Ball de les Espies de Biar*. Cal afegir que el fet principal d'esta festa son els parlaments, fent-se els parlaments en castella, com en la majoria dels pobles que commemoren Moros i Cristians, a excepcio de l'Olleria on els texts que es reciten son en valencià. Estos texts han evolucionar a través dels segles, i solen ser versos octosilabics formant parellats, estrofes de quatre versos i unes atres estrofes mes extenses.

Es fa necessari insistir en que la Batalla de Peniscola es una magnifica representa-cio d'una guerra figurativa, emocionant, a on no apareix per a res la violencia, ni morts, ni venjances; a mes, s'unix la devocio del poble cap a la seua Patrona. Es una celebracio popular que els valencians deuriem coneixer, i val la pena sense cap de dubte visitar Peniscola el huit o el nou de setembre. Una vegada en la ciutat hi ha que ser conscients que estem en un lloc historic-monumental, aprofitem per a visitar el Castell, monument historic-artistic, que fon residencia de templaris, montesans i del Papa Luna. Es destaquen tambe les Muralles migevals i el Portal de Sant Jordi

(S.XV), les Muralles d'Antonelli (S.XVI), o l'Iglesia Parroquial, en porta romanica i nau d'estil gotic del segle XV, que fon prolongada en el XVIII i el Santuari de la Mare de Deu d'Ermitana, construccio de pedra sellar, en l'estil caracteristic del barroc valencià. Finalment, cal acostar-se a contemplar l'Ermita de Sant Antoni, a 6 Km. de la ciutat, edificacio del segle XV, ampliada en el XVIII. Sense oblidar visitar el Tesor Parroquial (Creu de provesso de Benedet XIII, <del Papa Luna> i el Caliç, Creu de Felip II etc.). Recordarém que Peniscola es un centre internacional turistic en maravi-lloses plages i llocs pintorescs.

INDEX

1.- LA FOGUERA DE SANT ANTONI EN CANALS	0
2.- ELS DIES DE PASQUA	0
3.- EL MARGALLO	0
4.- MOROS I CRISTIANS EN HONOR DE LA MARE DE DEU DE GRACIA, EN BIAR. <i>LA MAHOMA</i>	0
5.- ELS <i>MAYOS</i>	0
6.- PELEGRINACIO DES DE CATI A SANT PERE DE CASTELLFORT	0
7.- ROMERIA I TRASLLAT DE LA MARE DE DEU DE FONDÓ DE LES NEUS A ASP	0
8.- LA RODA DE SANT ROC EN BURJASSOT.....	0
9.- LA PANSA	0
10.- ALGEMESI I LA MARE DE DEU DE LA SALUT	0
11.- LA "BAIXÀ" DE SANTA BARBERA EN CATADAU	0
12.- LA "DESPELLORFÀ" DE LA DACSA.....	0
13.- LA BATALLA DE MOROS I CRISTIANS EN PENISCOLA	0

Este llibre, escrit en Lengua Valenciana,
s'acabà d'imprimir en "Gráficas Ronda",
el dia ,
data en la qual se commemora